

श्रीनिवासा.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૪૮૭

તારીખ

પુસ્તકનું નામ ગાતાંજલિ

વિષય ૬૪૫૭:૪

કચીશ્વર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરકૃત

સુવિખ્યાત કાવ્ય.

ગીતાંજલિ.

ભાષાન્તરકર્તા: - ' મસ્ત મણિ ' .

તે

મણિભાઈ હરિભાઈ દેશાઈ.

હાલર-વલસાડ.

પ્રથમાવૃત્તિ. પ્રત ૧૦૦૦.

—♦♦—
સને ૧૯૧૮. સંવત ૧૯૭૪.

કીમ્મત, ૧-૪-૦.

[સર્વ પ્રકારના હક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.]

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૭-૧૯૭૭

અમદાવાદ ધી “ડાયમંડ બુક્સ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ હગનલાલે છાપ્યું.

નિવેદન.

કવીશ્વર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરકૃત સુવિખ્યાત કાવ્ય 'ગીતાંજલિ'નું ભાષાન્તર આજ ગુર્જર સાહિત્ય સમુખ મૂકવાનો પ્રથમ લાભ મહેને મળ્યો છે જાણી, કંઈક ઉત્સાહ તેમજ આનન્દથી હૃદય નૃત્ય કરે છે.

જે કાવ્યથી આજ કવિ રવિન્દ્રનાથ ટાગોરનું નામ સાહિત્ય-સૃષ્ટિમાં અમર થયું છે; અને જેના સામાન્ય વાંચન માત્રથીજ વિદેશીય વાચકો પણ સ્તબ્ધ થઈ હિન્દભૂમિ પ્રતિ સ્નેહાર્દ્ર દૃષ્ટિએ તહેના અગાધ ગૌરવનું દર્શન કરતા ઉભા છે, તે કાવ્યનું કેટલાંએ વર્ષથી અન્યકારમાં રહેલું ભાષાન્તર ગુર્જર સાહિત્યમાં આજ પ્રથમજ મૂકાય છે. કવીશ ટાગોરની દિવ્ય લેખિનીમાંથી ઝરતો અમૂલ્ય સુધારસ અડ્ડેજ અને ખડ્ડાંલી જાણતા અનેક વાચકોએ લીધો છે, પણ ગુર્જર સાહિત્ય અદ્યાપિ તેથી વર્જિત રહ્યું હતું. એ દ્વર્ધટ વિટમ્બનાને દૂર કરી આજ તે અપ્રતિમ પુસ્તકનું ભાષાન્તર ગુર્જર વાચક-વૃન્દ સમુખ રજૂ કરવાનો સુયોગ મહેને પ્રાપ્ત થયો છે જાણી હું પોતાને અત્યંત કૃતાર્થી થયો ગણું છું.

આ અપૂર્વ, ગુઢ અને સાહિત્યાલંકૃત કાવ્યને સર્વ ભાવો ચાલુ રાખી, યથાર્થ શબ્દવિહીન ગુર્જર-ગિરામાં ભાષાન્તર કરવું એતો અગાધ સાગરને ન્હાના કાસારમાં એકત્રિત કરવાના યત્ન જેવુંજ જણાય; તોપણ તે દિવ્ય જ્યોતિની કિચિન્માત્ર ઝાંખી જે આ ભાષાન્તર કરાવશે તો લેખક પોતાને કૃતકૃત્ય માનશે.

ઉક્ત કાવ્યકૃતિની શ્રદ્ધાર્થે જે હું કંઈ પણ લખું તો તે માત્ર રવિરશ્મિને દીપશિખની ક્ષુદ્ર સહાય્ય આપવા જેવુંજ છે. પ્રત્યેક સાહિત્યમાં બહુધા કોઈ એવો મનુષ્ય ન હશે કે જેણે ‘ગીતાંજલિ’ માટેની પ્રશંસા સાંભળી ન હોય એટલે અહિં તે માટે વધુ વિવેચન કરવું તદ્દન નિરર્થક છે.

આ ભાષાન્તર મૂલ ખર્જાલીમાંના ૧૦૧ ઉત્તમ કાવ્યોનું કરવામાં આવ્યું છે; અને તેમાં પણ સુકાંઠન કાવ્યોનો મૂલ ભાવ સર્વ રીતે યથાર્થ સચવાય એવા હેતુથી ત્હોને ગદ્યમાં લેવું વિશેષ ઉત્તમ જણાયું. તેમ છતાં નમુનાના દશ કાવ્યો (પદ્યાત્મક) પણ પાછળ આપવામાં આવ્યાં છે.

‘ગીતાંજલિ’ જેવાં અત્તિમ કાવ્યનું ભાષાન્તર (તા. ૫ ડીસેમ્બર ૧૯૧૭થી તે તા. ૧૫ ડીસે-

અર ૧૯૧૭ સૂધી એટલે) માત્ર દશ દિવસમાં માથેરાનમાં કરવામાં આવ્યું હતું; જે વખતે ‘સ્વર્ગ’-પ્રેમી મહાશય અમૃતલાલ સુંદરજી પદીઆર ત્યાં સાથેજ હતા.

મૂલ ઝર્જાલી, અને ગદ્યાત્મક ભાષાન્તર અર્કેજીમાં, ઉક્ત પુસ્તકની લાખો પ્રત એક સાથે ખપી ગઈ છે; અને પ્રત્યેક ઝર્જાલી તેમજ અર્કેજી જાણતા મનુષ્યે ત્હેનો યથાર્થ લાલ લીધો છે તે ગુર્જર સાહિત્ય પણ આ અદ્વિતીય કાવ્યના ભાષાન્તરને વધાવી લેશે એવી આશા સાથે વિરમું છું.

માથેરાન, ચોકડોલ, }	હરિ ॐ તત્સત્ ।
૧૭-ડીસેમ્બર ૧૯૧૭. }	‘મસ્ત મણિ.’

કર્તાનાં બીજાં પુસ્તકો.

૧. પ્રભુભક્તિ. (અધ્યાત્મિક ગ્રન્થ.)

૨. હૃદયપુષ્પાંજલિ. (કાવ્ય.)

(૧) કીંમત એક રૂપીઓ અને

(૨) બાર આના.

કુંક મુદતમાં છપાશે.

પ્રેમવીણા. (કાવ્ય.)

હૃદયપુષ્પાંજલિનું અંગ્રેજી ભાષાન્તર.

પ્રકાશક:—

મણિભાઈ હરિભાઈ દેશાઈ.

હાલિર,—વાયા વલસાડ.

સમર્પણ.

જે અર્પે છે કનક કિરણો
આજને ઢોળવાને,
હીમાશ્રુને નલિની મુખથી
સૂછવા તેહ જાશે.
જે કુંકે છે અનિલ દૂરથી
વેલીને સૌ ધૂળવી
દિશા શુ'ંત ફરી મલયથી
પીડશે ચક્રવાકી.
જે ફેંકે છે રસ ઉપરથી
શીત અડગે કરાવી,
તે ત્યાં મહ મયુરને
પ્રેમ શુ'ં પોખવાની.
તહેનું પ્રેમે સ્મરણ કરતાં
સ્મૃતિમાં ચીતરીને,
ભાંજીવી આ સુમન રસદા
અર્પું હું પ્રેમથી તે.

અનન્ત વિશ્વના કિનારા ઉપર ખાલકો લેંગાં થાય છે. અન્તહીન ગંગનતલ માથાપર સ્તબ્ધ થઈ ઉભું છે; અને અશાન્ત સુનીલ જલ ઉગ્ર બન્યું છે. અનન્ત વિશ્વના તટ ઉપર છાકરાંઓ કોલાહલ અને નૃત્ય સહ એકઠાં થાય છે.

તેઓ પોતાનાં ઘરો રેતીથી ખાંધે છે અને ખાલી છીપોની સાથે રમત કરે છે. સુકાઈ ગયેલાં પાંદડાઓની તેઓ હોડીઓ બનાવે છે અને અગાધ સાગરમાં ત્રેને હસતાં હસતાં હંકારે છે. વિશ્વના અનન્ત તટ ઉપર ખાલકો ખેલે છે.

તેઓને તરતા આવડતું નથી, તેમજ તેઓને બલ નાંખતાં પણ આવડતી નથી. માતી કૂહાડ-

નારાઓ મોતીને માટે ડુબકી મારે છે, વણિક પોતાના વહાણમાં સફર કરે છે, જ્યારે બાલકો પથ્થરો એકત્ર કરે છે અને ત્હોને પાછા વેરી દે છે. તેઓ ગુપ્ત ખજાનાને માટે શોધ કરતા નથી. તેઓ જાણતા નથી કે જલ કેમ ફેંકવી ?

સમુદ્ર હાસ્યથી ઉછળે છે, અને સમુદ્રમર્યાદા-ઉલ્લંઘન મંદ સ્મિતથી પ્રકાશે છે. જેમ એક માતા બાલકનું પારણું હીંચતા હાલરડાં ગાય છે તેમ તે ભીષણ મોજાંઓ બાલકોને અર્થશૂન્ય ગીતો સુણાવે છે; સાગર શિશુઓની સાથે ખેલે છે, અને સમુદ્રમર્યાદાઉલ્લંઘન મૃદુ સ્મિતથી પ્રકાશે છે.

અનન્ત વિશ્વના તટ ઉપર બાલકો લેગાં થાય છે. માર્ગહીન આકાશમાં તોફાન લાગે છે, અગાધ સમુદ્રજલમાં વહાણો ડુબે છે, યમહૂતો હજી દૂર છે, અને બાલકો ખેલે છે; અનન્ત વિશ્વના તટ ઉપર શિશુઓનો મહાન મેલો છે.

—૨—

અરે! મૂર્ખ!! ત્હારા પોતાનાજ મસ્તિષ્ક ઉપર ત્હારો પોતાનો ભાર લઈ ચાલવા પ્રયત્ન કરે છે!! હે! ભિખારી!! ત્હારા પોતાનાજ દ્વાર આગળ તું ભીખ માગે છે!!

આ ત્હારો સર્વ બોલો જે એ સર્વ ઉઠાવી શકે

એમ હોય હેના હાથમાં મુક, અને કદિપણુ તે માટે ચિન્તાથી પાછળ જોઈશ નહિ.

ત્હારી વાસના જે દીપકના પ્રકાશને તે અડકે છે હેને સઘ પોતાના શ્વાસથી હોલવી નાંખે છે.

તે અપવિત્ર છે—હેના બ્રષ્ટ હાથોથી તું દાન ના લે ! પણ માત્ર જેટલું દેવી પ્રેમથી આપવામાં આવે તેટલુંજ ગ્રહણ કર ! !

—૩—

અહિં હું ત્હારાં ગીતો ગાવાને આબોધો છું. આ ત્હારી સૃષ્ટિ-સભામાં એક ખુણામાં મ્હાડું સ્થાન છે.

હે ! નાથ !! ત્હારા ભુવનમાં મ્હારે કોઈકાર્ય કરવાનું નથી; માત્ર આ મ્હાડું અનુપયોગી ભુવન ક્ષાવે તેવા રોગો ફેલાડી શકશે.

હે, રાજન્ ! જ્યારે એકાન્ત રાત્રે દેવાલયમાં ત્હાડું આરાધન કરવાનો સમય થાય ત્યારે ત્હારી સ્હામે ઉભો રૂઢી ગાવાની મ્હને તું આજ્ઞા કરજે.

જ્યારે આકાશ ઉજ્જવલ થાય અને વીણા સોનેરી સુર કહાડે ત્યારે હું ત્હારાથી દૂર ન રહું એટલું મ્હને માન આપજે.

—૪—

આજે વર્ષાદ શ્રાવણના ધન તિમિરમાં સર્વ

રક્ષકોસહ, નિશાની માફક શાન્ત બની, તું અતિ મંદ પગલે ચાલે છે.

પૂર્વના પ્રબળ વાયુની ભારસૂચક ખૂમોથી બેદર-કાર રૂહી આજે પ્રભાતે પોતાનાં નયન બંધ કર્યા છે; અને સદા-બ્રમૃત નીલ આકાશ ઉપર એક ઘટ મેઘાચ્છાદન ઢાંકી દેવામાં આબુ છે.

વનભૂમિએ પોતાનાં સંગીતો શાન્ત કર્યાં છે. અને સર્વ ધરના દરેક દ્વારે બંધ છે.

આ ઉજ્જડ વસ્તામાં તુ કેવળ એકલો રખડતો મુસાફર છે ?

હે, મહારા એકના એક સખા !! હે, પ્રિય-તમ !! આ મહારા ઘરના દ્વારે ખુલ્લાં છે—અને મહારી નમ્ર વિનંતી છે કે, એક સ્વપ્નની માફક તું મહારી સન્મુખ હોવા છતાં અહિંથી પસાર ન થઈ જતો.

—પ—

આ તહાઈં લજન, પૂજન, સાધન અને આરાધના સર્વ છોડી દે !

મંદિરના આ એકાન્ત અંધારા ખુણામાં બધાં બારી બારણાઓ બંધ કરીને તું કેને પૂજે છે ? જરા તહારી આંખ ઉઘાડ અને જો કે તહારો પ્રભુ તહારી સ્થાને નથી !!

તે તો જ્યાં કૃષિકાર કઠિન જમીનને ખેડે છે અને પથ્થરફેડો જ્યાં પથ્થરો ભાંગે છે ત્યાં ગયો છે.

તે તેઓની સાથે ટાઢ અને તાપમાં ખારે માસ રહે છે, અને તહેનાં વસ્ત્રો ધૂલથી ભૂરાઈ ગયાં છે. આ ત્હારી પવિત્ર કફની દૂર છોડ ! અને કેવલ તેની માફક ચાલ તે ધૂલવાળી જમીન પર !!

મુક્તિ ? ! અરે ! વળી મુક્તિ તે ક્યાં મળે છે ? (તે ક્યાં જડે છે ? !) આપણા પ્રભુએ સૃષ્ટિના સર્વ બંધનો આનન્દથી પોતાને શિર વહોરી લીધાં છે; તે તો આપણી સાથે સદાને માટેજ બંધાયેલો છે.

ત્હારું ધ્યાન બંધ રાખ અને આ ત્હારાં ફૂલ (ખૂલ)ને દૂર કર ! અને જો કદાચિત્ ત્હારા વસ્ત્રો જર્જરિત અને ડાઘાવાળાં થઈ જાય તો તેથી શું નુકશાન ? પરિશ્રમ અને ત્હારા કપોલના સ્વેદમાં ત્હેને ભેટ અને ત્હેની બાજુમાં ઉભો રહે ! કર્મયોગે તે ત્હારી સાથે એક થશે.

—૬—

આ નાનકડા પુષ્પને તું સત્વર ચુંટી લે, વિલમ્બ ના કર ! કેમકે મ્હને લાય રહે છે કે તે કરમાઈ જઈ ધૂલિમાં પડી જશે.

ભલે ! એ કુલને ત્હારી પુષ્પમાલામાં જગ્યા ન મળી શકે, પણ તું શ્રમ લઈ ત્હારા પવિત્ર હસ્તના સ્પર્શથી ત્હેને ભાગ્યશાળી બનાવ, અને તે માટે સત્વર તોડી લે, વિલમ્બ મા કર !

મ્હને ખડીક રહે છે કે હું જાણું તે પૂછેલાં ક્યારે દિવસ પૂરા થઈ જશે, તથા ક્યારે ત્હારી પૂજનો વખત શુપચુપ જતો રહેશે.

ભલે ત્હેનો રંગ ઘેરો, સુંદર અને આકર્ષક ન હોય અને સુરભિ ઝાંખી (અનાદ્ધાદક) હોય તો પણ આ કુસુમને તું ત્હારી સેવામાં લે અને જ્યારે હજી વખત છે તો ત્હેને તોડી લે, સત્વર તોડી લે, વિલમ્બ મા કર !

—૭—

આ મસ્ત આનન્દના વમલમાં ઉંચા નીચા ઉછળી, લાંગી તુટી જોવાઈ જવું અને આ છન્દના આનન્દનાં મગ્ન રહેવું એ શું ત્હારાથી પર છે ?

સર્વ ભૂતમાત્રો ઉન્નતિ તરફ આગળ વધે છે; તેઓ ઉભા રહેતા નથી, તેઓ પાછળ દૃષ્ટિ કરતા નથી, કોઈ શક્તિ તેઓને અવરોધ કરી શકતી નથી, તેઓ આગળ દોડે છે.

તે અશાન્ત ત્વરિત સંગીતની સાથે ત્હેના આનન્દના ચરણ સ્પર્શથી સમાન ગતિ રાખી, પડ્ જતુઓ

નૃત્ય કરતી આવે છે અને જતી રહે છે.—રજ્ઞી, વર્ણ, ગીત, ગન્ધ આદિનો સંયોગિક આનન્દ કે જે ક્ષણે ક્ષણે ફેલાય છે, આવે છે અને નાશ પામે છે તે હેના રૂપમાં એક અશેષ ધોધની માફક વહે છે.

—૮—

આ મહારા જવાના વખતે સર્વ જ્યઽંબનિ કરો !

પ્રાતઃ આકાશ દિવ્ય રજ્ઞીથી છવાઈ ગયું છે, અને મહારો પથ સુંદર થઈ ગયો છે. હું ત્યાં શું લઈને જાઉં છું તે મહેને કોઈ પુછશે નહિ. હું અન્તરે વ્યાકુલ બની શુન્ય હાથે જાઉં છું.

હું માલા પહેરીને મિલન-વેશે જાઉં છું; મહારી કંઈ પથિક-સજ્જા નથી. મહારા દેશે અનેક આધા અને વિપદ છે, અને મહારો માર્ગ ઘણો કઠિન છે તોપણ મહારા મનમાં ભય નથી.

મહારી યાત્રા જ્યારે પરિપૂર્ણ થશે, ત્યારે સન્ધ્યા-તારા આકાશપટમાં પ્રકાશી નીકળશે, અને કરુણ બાંસરી હેની પૂર્ણતા કરતાં સુમધુર સ્વરે દ્વાર આગળથી વાગશે.

—૯—

આ રહું ત્હાડું પાદસ્થાન અને પેલા રહ્યા ત્હારાં ચરણો કે જ્યાં અધમ, દીન અને ચ્યુત મનુષ્યો રહે છે.

જ્યારે હું ત્હને પ્રણામ કરવા પ્રયત્ન કરું છું ત્યારે મ્હાસ અષ્ટાંગપાત જ્યાં ત્હારા ચરણો દારિદ્ર, કંગાલ અને પતિત મનુષ્યો વચ્ચે હોય છે ત્યાં સૂધી નીચે પૂહોંચી શકતા નથી.

જ્યાં તું અધમ, નિર્ધન અને રચુત મનુષ્યોના નમ્ર વેશમાં ફરે છે ત્યાં અભિમાન પૂહોંચી શકનાર નથી.

જ્યાં તું ગરીબ, કંગાલ અને પતિત મનુષ્યો-માંના મિત્રહીન જનોની સાથે સંગ કરે છે ત્યાં આવવાને મ્હાડું હૃદય માર્ગ શોધી શકતું નથી.

—૧૦—

આ વખત મ્હારે મ્હારી નાવ હંકારવી જોઈએ. આલશ્યયુક્ત પક્ષો કિનારા ઉપરજ વૃથા સ્મૃતિત થતી જાય છે. મ્હને ધીક છે ! ધીક છે !!

વસન્તે પોતાનું પુષ્પારોપણનું કાર્ય પુરું કર્યું છે અને રજા લીધી છે; અને હું હવે ધીમા પડી કરમાઈ ગયેલાં અનુપયોગી સુમનનો બોલો સહી, રાહ જોતી ઉભી છું.

મોજાઓ ઉગ્ર બન્યા છે, અને કિનારા ઉપરની તે અધારી એકાન્ત ખાઈમાં પીળાં પાંદડાઓ પવનથી ધ્રુજે છે અને પડી જાય છે.

તું શુન્ય મને શું જૂવે છે ? શું તું વાયુ અને આકાશમાંથી રહ્યોને કિનારેથી પસાર થતી દૂર સંગીતના ધ્વનિની ધૂનરીને નથી અનુભવતો ?

—૧૧—

આ સંસારમાં મહારા પર જેઓ પ્રેમ કરે છે તેઓ પોતાના સર્વ બનતા ઉપાયોથી મહને પકડી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે; પણ ત્યારે પ્રેમ કે જે હંમેશાં તેઓ સર્વથી વિશેષ છે તેમાં તેથી ઉલટું છે, અને તું મહને સદાકાલ મુક્ત રાખે છે.

કદાચિત્ હું તે સર્વને ભૂલી ન જાઉં તે માટે તેઓ મહને એકાન્તમાં રાખવાની હિંમત કરતા નથી.

પણ દિવસો પછી દિવસો જતા જાય છે અને તું દેખાતો નથી.

જોકે હું તને મહારી પ્રાર્થનામાં ભૂલી જાઉં, જો કે હું તને મહારા હૃદયમાં ન રાખું તોપણ ત્યારે પ્રેમ મહારા પ્રેમ માટે જાંખના કરે છે.

—૧૨—

ઉંચા કાશરમાં આવેલી નિર્જન નદીના કંઠ-જીમાં મહે તને પુછ્યું:—“ સુવતિ ! ત્યારે પવિત્ર “વસને આડું ધરી આ દીપકને તું ક્યાં લઈ

“જાય છે ? મહાર્જુન ઘર એકાન્ત અને અંધકારમાં
“છે,—તહારો દીપક મહુને થોડીવાર આપ ! ”

તેણે પોતાની કાળી ભ્રમર જેવી આંખો એક
ક્ષણ માત્ર મહારા તરફ ફેરવી; અને અંધકારમાંથી
મહારા પ્રતિ દૃષ્ટિ કરી તેણે કહ્યું;—“ જ્યારે પશ્ચિમ
“દિશામાં દિનપ્રભા મંદ થાય ત્યારે મહારા દીપ-
“કને નદીમાં વહેતો મુકવાને માટે હું આવી છું. ”

હું કાશરમાં થોડીવાર એકલો ઉભો રહ્યો;
અને જલપ્રવાહમાં અકારણ તણાઈ જતા તહેના
દીપકના ઝાંખા પ્રકાશને જોવા લાગ્યો.

રાત્રિના શુન્યકારમાં મહેં તહેને પુછ્યું:—“યુ-
“વતિ ! તહારા સર્વ દીપકો બળે છે—ત્યારે આ
“તહારા દીપક સાથે તું કયાં જાય છે ? મહાર્જુન ઘર
“તદન એકાન્ત અંધકારમય છે,—તહારો દીપક
“મહુને થોડા વખત માટે આપ ! ”

તેણે પોતાની કાળી ભ્રમર જેવી આંખો મહારા
તરફ ફેરવી, અને ક્ષણેક શંકાશીલ હૃદયે ઉભી રહી;
આખરે તેણે કહ્યું;—“ મહારો દીપક આકાશને અર્પણ
“કરવાને હું આવી છું. ”

હું તહેની શુન્યકારમાં વૃથા બળી જતી દીપ-
કની પ્રભાને જોતો ઉભો.

અમાવશ્યાની અન્ધારી મધ્ય રાત્રે મહેં ત્હને પુછયું;—“ હે, યુવતિ ! આ દીપકને ત્હારા હૃદય “પાસે રાખવામાં શો હેતુ છે ? મહારૂં ઘર “એકાન્ત અને અન્ધકારમય છે,—ત્હારો દીપક મહેં “થોડા વખત માટે આપ ! ”

તે એક પળ ઉભી રહી, વિચારમાં પડી અને બોલી;—“ હું મહારા દીપકને પ્રકાશના ઉત્સવમાં “સામેલ કરવાને માટે લાવી છું.”

હું ત્હેના ન્હાનકડા દીપકને પ્રકાશના અમ્બારમાં અકારણ ગુમ થઈ જતો જોતો ઉભો.

—૧૩—

એ અન્તરપટમાં કોણ છે ? મહારી ચેતના અને મહારી વેદના ત્હેના સુગંભિર સ્પર્શે ઉત્પન્ન થાય છે અને લય પામે છે.

મહારી આંખોમાં અદ્ભૂત જાદુ નાંખી, કેટલીક વખત સુખ દુઃખના તાન પલટા મારી, આનન્દથી તુંજ મહારી હૃદય-વીણાના તારને છેડે છે.

સોનેરી, રુપેરી, લીલા અને નીલ અચિર વર્ણોમાં આ માયા-જાળને તેજ ગુંથે છે, અને તે જાળીમાંથી પોતેજ પોતાના ચરણને ખંડાર દેખાતા રાખે છે કે જેના સ્પર્શ-સુધારસમાં ડુબી જતાં હું સર્વ ભાન ભુલી જાઉં છું.

દિન પછી દિન બ્યતિ થાય છે અને યુગોના યુગો આલ્યા જાય છે, પણ તેજ સદાકાલ ગુપ્ત રહીને ન્હાના પરિચયે, ન્હાના પ્રકારના તામ અને રુપે અને અનેક પ્રકારના આનન્દ અને દુઃખના ઉન્માદમાં મ્હરાં હૃદયમાં ચૈતન્ય-રસ વરસાવે છે.

—૧૪—

એક શિશુને ત્હમે મણિરત્નાદિ હારોથી જ્યારે એક રાજના વેશમાં સજ્જે છે ત્યારે તે પોતાના ખેલમાંથી યથાર્થ આનંદ લઈ શકતો નથી; કેમકે ત્હેના વસ્ત્રાભૂષણો ત્હેને વિષમ ભારરુપ થઈ પડ્યાં હોય છે.

કદાચિત્ તે અલકૃંદારને નુકશાન પ્હોંચશે અગર તો ધૂલમાં રગડોળાવાથી તે ઉપર ડાઘા પડી જશે એવા પ્રકારના ભયથી તે હંમેશાં વિશ્વથી અટુલો રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ તે હાલતાં ચાલતાં સૂદ્ધાં ખડીએ છે.

મા ! આ ત્હારા અલકૃંદારના ખંધનો જો તે સામાન્ય માનવ જીવનના ઉત્સવમાં દાખલ થવાના હક્કને છીનવી લે, તો તે ત્હારા અલકૃંદારથી કશો ફાયદો નથી !

—૧૫—

એ ત્હારા વિરહનું દુઃખ છે કે જે ભુવને ભુવને સામ્રાજ્ય લોગવે છે, અને આ અનન્ત

આકાશ-સાગરને વિવિધ અસંખ્ય રૂપને જન્મ આપી અલંકૃત કરે છે.

આખી રાત્રિ તારા તારાએ અનિમેષ નેત્રે જે જોયા કરે છે અને શ્રાવણના વર્ષાયુક્ત અન્ધકારમાં જે સંગીત પદ્મવદલે ધ્વનિ કરે છે તે ત્હારા વિરહજ છે.

જે કોઈક જગ્યાએ પ્રેમ અને વાસનામાં, કોઈક વખત સુખ અને દુઃખમાં, માનવ-ગૃહે ગૃહે પ્રત્યક્ષ થાય છે તે આ ત્હારા ગભીર વિરહની અતુલ વેદનાજ છે.

મ્હારાં સકલ જીવનને ઉદાસ બનાવી, આ મ્હારાં હૃદયમાંથી જે કંઈ સંગીતધ્વનિ નીકળે છે અને બંધ થાય છે. એ સર્વ પણ ત્હારા વિરહજ છે.

—૧૬—

કેટલાઓ લાગ્યહીન દિવસોમાં મ્હેં વૃથા ગુમાવેલા અત્ વખત અને દિવસોનો શોચ કર્યો છે.

પણ હે, પ્રભુ ! તે કદિ પણ નકામો ગયો નથી. મ્હારાં જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણ (ની દોરી) ત્હેં ત્હારા હાથમાં રાખી છે. હે, અન્તર્યામી દેવ ! સર્વ વસ્તુના અંતરપદમાં ગુપ્ત રીતે રહી બીજમાંથી અડકુર, અડકુરમાંથી પર્ણ, પર્ણમાંથી કળી, કળીમાંથી પુष्પ અને પૂર્ણવિકસિત પુષ્પદલમાં સુમધુર રસયુક્ત ફલિતું તું

સર્વ સ્થિતિમાં પોષણ કરે છે.

હું થાકી કંટાળી નિદ્રાતુર મહારી પ્રમાદશૈ-
ય્યામાં પડ્યો પડ્યો વિશ્રાન્તિ લેતો વિચાર કરતો
હતો કે, સર્વ કર્મ બંધ પડ્યું હશે.

પ્રભાતમાં હું જાગી ઉઠ્યો અને જોયું તો
મહારાં ઉપવનમાં વિવિધ પ્રકારનાં પુષ્પો ખીલી
નિકળ્યાં હતાં.

—૧૭—

કોલાહલ કરવાને મહને નિષેધ કયો છે, તેથી
હું ઝીણું સ્વરે વાત કરું છું. આથીજ મહારી હૃદય-
વીણા કેવલ સંગીતના મૃદુ આલાપમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે.

રાજ્યમાર્ગે અનેક લોકો ત્વરિતગતિથી ચાલ્યા
જાય છે; અને વેચનારાઓ હાક મારે છે પણ કાર્યના
અતિશય જોજામાંથી મધ્યાન્હને સમયે મહને કવ-
ખતે છુટ્ટી મળી છે.

ત્યારે પુષ્પોને પણ અકાલે મહારાં ઉપવનમાં
ખીલવા દે અને મધુકરોને પોતાનો મૃદુ ગુન્જારવ
મધ્યાન્હને સમયે કરવા દે !

સત્ અસતના દ્વન્દ્વમાં મહેં અનેક દિન વૃથા
ગુમાવ્યા છે, પણ હાલ મહારા પ્રમાદી વખતનો બાલસખા
મહારૂં હૃદય આકર્ષે છે, અને મહને ખબર નથી કે,
આ વીના કારણની ખુમ તે મહને શા માટે પાડે છે ? !

—૧૮—

આમમાં શેરી શેરીએ હું લિક્ષા માગતો ફરતો હતો ત્યારે તું ત્હારા સુવર્ણ-રથમાં બેસી આવતો હતો. શું ત્હેની વિચિત્ર શોભા અને શો વિચિત્ર સાજ ? ! એ સર્વ મ્હારી ચક્ષુને એક અપૂર્વ સ્વપ્ન-સમ લાગ્યું; અને હું મનમાં વિમાસવા લાગ્યો કે;—
“ આ કેણુ મ્હારાજ છે ? ”

મ્હારી આશાની ઉર્મિઓ ઉછળવા લાગી, અને મ્હેં ધાર્યું કે;—‘ મ્હારા અશુભ દિવસોનો હવે અન્ત આવ્યો છે. ’ અને હું વણુ માગ્યે કંઈક દાન મળવાના ઉમંગથી તથા રસ્તાની બાજુ ઉપર ધૂલમાં પેસા વેરાવાની આશાથી ઉભો રહ્યો.

હું જ્યાં ઉભો હતો ત્યાં રથ સ્થંભ્યો ત્હારી દૃષ્ટિ મ્હારાપર પડી, અને મૃદુ સ્મિત કરી તું નીચે ઉતર્યો.

તે વખતે મ્હને લાગ્યું કે;—‘ મ્હારું લાગ્ય ખુલવાનો આ વખત આખરે આવ્યો છે; પણ એકા-એક ત્હેં ત્હારો જમણો હાથ બહાર ફેંકી દેશે અને કહ્યું:—“ મ્હને કંઈ આપશો ! ! ”

અહા ! એક લિખારી પાસે લીખ માગવાને ત્હારે હાથ લાંબો કરવો એ કેવી ઉમદા મશ્કરી

છે ? એ કેવું કૌતુક છે ! ! હું ગભરાઈ ગયો અને શું કરવું તેના વિચારમાં ઉભો રહ્યો. થોડા વખત પછી મહારી ઝોળીમાંથી મહેં એક ન્હાનામાં ન્હાનો દાણો ધીરેથી ફાડયો અને તેને આપ્યો.

જ્યારે દિવસને અન્તે (ઘર આવી) મહેં મહારી ઝોળી જમીને ઉપર ખસાવી ફરી, અને સોનાની એક ન્હાનામાં ન્હાની કણીને શિક્ષાના દાણના સામાન્ય ઢગમાં જોઈ ત્યારે મહારા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. મહેં ઘણુંજ રુદન કર્યું, અને એવું ઇચ્છ્યું કે, મહારાં સર્વસ્વ તેને કેમ મહેં આપી ન દીધું ?

—૧૮—

ચિત્ત જ્યાં ભય સ્થૂંચ છે, અને મસ્તિષ્કને જ્યાં ઉચ્ચ રાખ્યું છે;

જ્ઞાન જ્યાં મુક્ત છે;

જગતને જ્યાં સામાજિક ક્ષુદ્ર દિવાલોથી અવિલકત રાખવામાં આવ્યું છે;

શબ્દો જ્યાં સત્યની ગુહામાંથી બહાર નીકળે છે;

અવિશ્રાન્ત પુરુષાર્થ જ્યાં પોતાના હાથો પૂર્ણતા તરફ પ્રસારે છે;

વિવેકનો નિર્મળ ઝરો જ્યાં ઉજ્જડ સુક્ષ્મ રણની પ્રાચીન પૃથ્વીની રેતીમાં પોતાના માર્ગને ખોદ બેઠો નથી;

બુદ્ધિ જ્યાં હંમેશ વૃદ્ધિ પામતા વિચાર અને
કાર્યમાં ત્હારી સહાય્યથી આગળ વધે છે:—

તે મુક્તિના સ્વર્ગમાં, હે ! પિતા ! ! ભાર-
તને જાગ્રત કર !!!

—૨૦—

જગતના આનન્દ-યજ્ઞમાં મહને નિમન્ત્રણ છે.
ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! ! આ માનવ-જીવનને ! ! !

મહારાં નયન નવીન રૂપને પુરે છે, અને
મહારાં શ્રવણ ગંભીર સ્વરથી મગ્ન થયા છે.

ત્હારા યજ્ઞમાં બંસી બળવવાનો બોલો મહને
સોંપ્યો'તો; અને મહારાથી ગવાય તેટલી ઉત્તમ
રીતે મહેં ગાયું છે.

આખરે જ્યંધ્વનિ સાંભળી સભામાં આવી
ત્હાડું મુખ જોવાનો અને ત્હને મહારા નમ્ર પ્રણામ
કરવાનો સમય શું આવી પહોંચ્યો છે ?

—૨૧—

જીવનના સિંહદ્વારમાં જે ક્ષણે હું પેઠો ત્યારે
આ આશ્ચર્યયુક્ત સંસારના મહાનિકેતને આ ક્ષણથી
હું અજ્ઞાત હતો. અર્ધરાત્રે મહારણ્યે ખીલી નિક-
ળાતી કળીની માફક આ વિપુલ રહસ્યમય સ્થાનમાં
કઈ શક્તિએ મહને ઉચકી મુક્યો છે ? !

પણ જ્યારે પ્રભાતના શિર ઉંચું કરી મહેં
નીલામ્બર પર કનકકિરણ—ગાંધા જોઇ અને સુખ
હુઃખથી ભરેલા સંસારને નિહાળ્યો ત્યારે આ અપાર
રહસ્યથી અજ્ઞાન છતાં એક નિમેષ માત્રમાં નિત્ય પરિ-
ચિત માતૃવૃક્ષસમ મહારી ધ્યાનમાં તે સર્વ આવી ગયું.

દિવ્ય જનની મૂર્તિ મહારે માટે રુપહીન, જ્ઞાના-
તીત ભીષણ શક્તિ ધરે છે. મૃત્યુથી હું અજ્ઞાત છું.
આજે ક્ષણે ક્ષણે શરીર કાંપતું ડરે છે, અને અશ્રુ-
પૂર્ણ ચક્ષુઓ સંસારને જીવન-ધ્વજા બે હાથ ધરી
વિદાય દે છે.

અરે, મુઠ ! જ્યારે જનમ—મુહૂર્ત ત્હને અજ્ઞાત
છે ત્યારે તહારી ઇચ્છા પૂર્વે આ જીવન સંસારને
તહારો પોતાનો કરી કેમ રાખ્યો છે ? મૃત્યુના પ્રભાતે
તે અપરિચિત સુખ પરિચિત થઈને આવશે. અને
જ્યારે હું મહારા આ જીવનને અનન્ય પ્રેમથી ચાહું
છું તો મૃત્યુને પણ મહારે તેટલાજ પ્રેમથી ચહાવું
જોઈએ. જ્યારે જમણા સ્તનથી ખસેડી માતા શિશુને
દૂર કરે છે ત્યારે તે રડે છે પણ તે કેવલ ત્હને
ડાખી બાળુના સ્તનને વળગાડવાને માટેજ !

—૨૨—

જે જ્ઞાન હું ગાવાને માટે આવ્યો છું તે
અઘાપિ પર્યંત ગાવાનું બાકી જ રહી ગયું છે.

મહેં મહારા દિવસો (મહારા) સાજના સુર સાધવામાં અને તાર મેળવવામાં જ ગુમાવ્યા છે.

હજી યોગ્ય કાલ આવ્યો નથી, અને શબ્દો પણ યથાયોગ્ય ગોઠવાયા નથી; માત્ર એક પ્રકારની ગાવાની વ્યાકુલતા મહારા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થઈ છે.

હજી કળી ખીલી નથી; માત્ર પવન પાસે થઈને વહન કરે છે.

મહેં તહેનું મહેં જોયું નથી તેમજ તહેની વાણી પણ સાંભળી નથી; કેવલ મહારા દ્વારના સ્કામેના રસ્તેથી જતાં મહેં તહેના મૃદુ પગરવની ઝાંખી કરી છે.

મહારા જીવનનો સારો દિવસ તહેને માટે જમીન ઉપર આસન બિછાવવામાં ગયો છે; પણ હજી સૂધી દીપક પ્રગટયો નથી, તો હું તહેને મહારા ઘરમાં આવવાનો આગ્રહ શી રીતે કરી શકું ?

હું તહેના મિલનની આશાથી જીવું છું; પણ હજી સૂધી તે મિલન થયું નથી.

—૨૩—

જે દિવસે કમલ ખીલ્યું તે દિવસે અફસોસ ! મહાફં ચિત્ત લમતું હતું, અને મહેને તહેની ખબર પડી નહિ. મહારી પુષ્પ છાજ ખાલી હતી છતાં પણ તે પુષ્પ કાળજી લીધા વિના રૂઢી ગયું.

ફક્ત જ્યારે ત્યારે મહને એક પ્રકારની ઉદાસીનતા થવા લાગી, અને હું મહારાં સ્વપ્નમાંથી ચમકી ઉઠી તથા દક્ષિણ (મલાયાનિલ) પવનની મન્દમધુર અલૌકિક સુરભિ અનુભવવા લાગી.

તે અદ્વીતિય સુગન્ધે મહારાં હૃદયને વિરહથી ઉદાસીન બનાવી દીધું, અને મહને એવું લાગ્યું કે તે નવીન વસન્તનો સ્વપૂર્ણતા શોધતો ઉત્સુક શ્વાસ હતો.

અરે ! તે આટલો બધો નજદિક છે, રે !! તે મહારો છે અને હાય !!! આ અપૂર્વ માધુર્ય મહારા હૃદય-ઉપવને ખીલ્યું છે એવું હું ત્યારે જાણતી ન હતી.

—૨૪—

જે દિવસે જઈશ તે દિવસે હું નીચે પ્રમાણે બોલીને જઈશ કે:—

જે સર્વ મહે જોયું છે અને અવલોક્યું છે તેની તુલના થઈ શકે એમ નથી.

આ જ્યોતિર્સમુદ્રમાં જે શતદલ-પદ્મ ખીલ્યું હતું તેને મધુપાન કરીને હું કૃતાર્થી થયો છું, એ કથા હું જાઉં તે દિવસે મહને જણાવવા ઘો.

અનેક રુપયુક્ત નાટ્ય-ગૃહમાં મહેં ઘણી વખત ખેલો કર્યા છે, અને તે નિરાકાર સ્વરૂપના સાક્ષાત્ દર્શન કર્યા છે.

જ્યારે મહેં ત્હેના શરીરનો સ્પર્શ કર્યો ત્હારે મહારાં સકલ અડ્ગો કોઈક દિવ્ય આનંદ અનુભવવા લાગ્યાં. એ દિવસે મહારો અન્ત આવ્યો હોત તો મહેને ત્હેની દરકાર નહોતી; ખસ આટલુંજ હું જાઉં ત્યારે મહેને કહી જવા દો.

—૨૫—

જે નિદ્રા બાલકની અક્ષી ઉપરથી, સકલ તાપનો ક્ષય કરી, સડસડાટ પસાર થઇ જાય છે તે શું કોઇ જાણે છે કે ક્યાંથી આવે છે ?

હા ! એવી અફવા સાંભળવામાં આવે છે કે, જ્યાં આગીઆના તેજની મૃદુ પ્રકાશીત વનછાયામાં આવેલા અપ્સરાના નગરમાં બે જાદુઈ ન્હાની કળીઓ લટકે છે ત્યાં તે રહે છે. અને ત્યાંથી તે બાલકના નયનને ચુંબન દેવાને આવે છે.

જ્યારે બાલક નિદ્રામાં હોય છે ત્યારે જે સ્મિત ત્હેના ઓષ્ટ ઉપર ફરકે છે તે કયા દેશમાં જન્મ પામે છે ત્હેની શું કોઈને ખબર છે ?

હા ! એવી અફવા ઉડે છે કે, ક્ષીણ થતાં શરદ મેઘની કિનારીને નવચન્દકળાનું મૃદુ શિશુ કિરણ અડક્યું તું અને તે જગ્યાએ તે ઝાકળથી સ્વચ્છ થયેલાં પ્રભાતના સ્વપ્નમાં પ્રથમ જન્મ પામ્યું હતું એજ તે મંદસ્મિત છે કે જે શિશુના ઓષ્ટ ઉપર ફરકે છે.

જે મધુ કોમલતા બાલકના શરીર ઉપર પ્રત્યક્ષ થાય છે—શું કોઈ જાણે છે કે તે અદ્યાપિપર્યંત દીર્ઘકાલથી ક્યાં સંતાઈ રહી હતી ?

હા ! જ્યારે માતા કિશોર વયમાં હતી, ત્યારે, જે કોમલતા બાળકના અંગો ઉપર બિલસી રહી છે, તે તેના હૃદયમાં પ્રેમના મુદ્દુ અને શુભ રહસ્યમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહી હતી.

—૨૬—

જે પ્રાણુ તરફાંમાલા મહારા શરીરની શિરા શિરામાં વહન કરે છે તેજ સકલ વિશ્વમાં સર્વત્ર વહે છે, અને લયબંધ નૃત્ય કરે છે.

તે તેજ પ્રાણુ છે કે જે વસુંધરાની મૃતિકામાંના પ્રત્યેક રોમકુપ રુપી કોટાનકોટિ તૃણમાં પોતાના હર્ષનો સંચાર કરે છે, અને પલ્લવ તથા પુષ્પમાં વિકાસે છે.

તે તેજ પ્રાણુ છે કે જે વિશ્વવ્યાપી જન્મ-મૃત્યુના સમુદ્ર-પારણામાં ભરતી અને ઓટ રુપે હીંચે છે.

મહાઈ સકલ અર્જુ આ અનન્ત પ્રાણુના સ્પર્શ માત્રથી પ્રભુતામય બન્યું હોય એવો મહને અનુભવ થાય છે; અને યુગયુગાન્તરના ચૈતન્ય-ધબકારાથી આ ક્ષણે મહારા રક્તમાં થતા ઉછાળા એજ મહાઈ અભિમાન છે.

—૨૭—

જે મહારી જીવન-ગુહામાં સંધિપ્રકાશના મંદ કિરણોમાં સદાકાલ રહી છે; જેણે પ્રાતઃપ્રભામાં પોતાનો ધુમટપટ ઉચ્ચકયો નથી; ત્હેનેજ હે ! પ્રભુ !! મહારાં અંતિમ સંગીતથી આચ્છાદિત કરી, મહારાં શેષદાન તરીકે ત્હને (સઃપ્રેમ) સમર્પણ કરીશ.

શબ્દોએ ત્હને પ્રેમચાચના કરી છે પણ ત્હને પ્રેમ સંપાદન કરવામાં નિષ્ફલ નીવડયા છે. પ્રબોધને પોતાના ઉત્સુક હસ્તો ત્હિના તરફ વૃથા લાંબા કર્યા છે.

મહારાં હૃદય-કેન્દ્રમાં ત્હિને રાખીને હું દેશે દેશ ફર્યો છું, અને ત્હિની આબુખાબુ મહારા વિકાસ અને અધઃપતન ઉંચા નીચાં પડ્યાં છે.

મહારા વિચારો અને કાર્યો, મહારી નિદ્રા અને સ્વપ્નો ઉપર તેણે આધિપત્ય ભોગવ્યું છે તોપણ તે એકાન્ત અને અલગ રહી છે.

ઘણા માણસોએ મહારાં દ્વાર ખખડાવ્યાં અને ત્હિને માટે માગણી કરી પણ નિરાશાથી ખહારથીજ પાછા ફર્યા.

વિશ્વમાં એવો કોઈ પણ મનુષ્ય ન હતો કે જેણે ત્હિને દૃષ્ટેદૃષ્ટ જોઈ હોય, (છતાં) પણ તે ત્હારા પ્રતિજ્ઞાનની આશાથી એકાન્તમાં બેસી રહી છે.

—૨૮—

જે વખતે સૂર્ય અસ્ત થાય, જ્યારે પક્ષીઓ પોતાનું ગાન બંધ કરે, અને જ્યારે કલાન્ત વાયુ શ્રમિત થઈ વહન કરતો બંધ થઈ જાય તે વખતે જાણે કે તું પૃથ્વીને નિદ્રાની મચ્છરદાનીથી વીટી લેતો ન હોય અને રાત્રિના સમયે સંકુચિત થતાં કમલની પાંખડીઓ ગુપ્ત રીતે બહુજ ધીરેથી બંધ ન કરતો હોય ને તેમ ધન તિમિરના પડદા નીચે મૂકેને ઢાંકી દેજે.

જેની ખોરાકી પોતાની યાત્રાના અન્ત પૂર્વે ખુટી ગઈ હોય, જેના વસ્ત્રો ક્ષાતીને અપમાનની ધૂલથી મલિન થઈ ગયાં હોય, અને જેની શક્તિ ક્ષીણ થઈ ગઈ હોય એવા મુસાફરમાંથી શરમ અને દારિદ્રતા દૂર કર; અને તેના જીવનને ઉષાકાલના આકળની માફક અંધકાર રુપ સુધારસ રેડી વિકાસીત કર.

—૨૯—

જો તું બોલશે નહિ અને મૌનધારી કંઈ પણ કથા કહેશે નહિ તો હું મહાઈ હૃદય તહારી શાન્તિથી ભરી લઈશ.

હું સ્તબ્ધ થઈ, ધૈર્યથી મસ્તિષ્કને નમાવતી

તારકમય રજનીની માફક શાન્તિથી રાહ ભેતો
ઉભો રહીશ.

પ્રભાત જરૂર જરૂર થશે, અંધકાર અવશ્ય
નષ્ટ થશે, અને ત્હારી વાણી આકાશદલને લેદીને
સુવર્ણ ધારા વહાવશે.

ત્યારે ત્હારા શબ્દો મ્હારા પ્રત્યેક પક્ષીના
ગોઠામાંથી સંગીત રુપી પાંખ લેશે, અને ત્હારાં સંગી-
તનું તાન મ્હારી વનલતાના પુષ્પોમાં ખીલી નીકળશે.

—૩૦—

જ્યાં છાયા પ્રકાશનો શીકાર કરે છે અને વર્ષા
વસન્તની જાગૃતિમાં આવે છે ત્યાં રસ્તાની બાજુ
ઉપર નજર રાખી થોભવું એજ મ્હારો આનન્દ છે.

વટેમાર્ગુઓ નવીન અગોચર સૃષ્ટિની ખુશ
ખબરથી મ્હને વધાવે છે, અને ત્વરાથી ચાલ્યા
જાય છે. મ્હારું અંતઃકરણ અંદરથી રાજ થાય
છે; અને બાજુથી પસાર થતા વાયુનો પ્રાણ સુમન્દ
વહે છે.

રહેવારથી તે સાંજ સૂધી હું અહિં મ્હારાં
દ્વાર આગળ બેસી રહું છું; કેમકે હું જાણું છું કે
અકસ્માત્ તે શુભ ઘડી આવશે કે જ્યારે હું ત્હારાં
દર્શન કરી શકીશ.

તે દરમિયાન ક્ષણે ક્ષણે હું હસું છું અને બેઠાં બેઠાં ગીત ગાઉં છું; એટલામાં વાયુ આશાની સુર-ભિસહ વહન કરતો આવે છે.

—૩૧—

જ્યારે તું મહને ગાવાને માટે આજ્ઞા આપે છે ત્યારે તો મહને એવું લાગે છે કે જાણે મહાર્જું હૃદય ગર્વથી ખંડાર નીકળી પડશે; અને હું અનિ-મેષ નેત્રે ત્હારા મુખ પ્રતિ જોઈ રહું છું, અને મહારી આંખોમાં ઝળઝળાતી આવી જાય છે.

મહારા જીવનમાં જે કંઈ સર્વ કટુ અને કઠિન જણાય છે તે સર્વ એક અમૃતમય ગાનમાં ગળી જાય છે. અને મહારી સર્વ સાધના અને આરાધના સમુદ્રને ઓળંગતાં ગતિમાં આવેલાં પક્ષીની માફક પોતાની પાંખો સંપૂર્ણ વિસ્તારે છે.

હું જાણું છું કે તું મહારા સંગીતથી સંતુષ્ટ થાય છે, તેમજ હું જાણું છું કે માત્ર એક ગાનાર તરિકેજ હું ત્હારી સમ્મુખ આવી બેસી શકું છું.

મુજ સંગીતની વિસ્તાર પામતી પાંખોની કીનારીની સહાય્યથીજ હું જેને પૂહોંચવાની આશા પણ ન રાખી શકું તેવા ત્હારા પવિત્ર પાદનો સ્પર્શ કરું છું.

સુરના સૌન્દર્યમાં લીન થઈ હું પોતાને ભૂલી જાઉં છું, અને તું કે જે મહારો પ્રભુ છે તેને બન્ધુ (મિત્ર) કહી બોલાવું છું.

—૩૨—

જ્યારે મૃત્યુ દ્વારા દ્વાર પર આવીને બારણું ખખડાવશે તે દિવસે તું તેને શું ધન આપશે ?

અરે ! જે દિવસે મરણ મહારા દ્વારપર આવશે તે દિવસે હું મહારા અતિથિ સમ્મુખ મહારૂં જીવન-પાત્ર મધુરસ-રક્તથી ભરી તેની આગળ ધરીશ. હું તેને ખાલી હાથે કદિ પણ જવા દઈશ નહિ.

મહારી કેટલીઓ શરદ્ અને વસન્ત રાતનાં, સન્ધ્યા સમય અને પ્રભાતમાં જે રસ મહારા જીવન-પાત્રમાં વરસે છે, અને કેટલાંઓ કૃણકૂલથી મહારૂં હૃદય ભર્યું છે અને જેને દુઃખસુખ-જ્યોતિની છાયા-સ્પર્શ થયો છે, તથા આવુંજ બીજું જે કંઈ વધુ સંચિત ધન મહારી પાસે છે એ સર્વ જે દિવસે મૃત્યુ મહારાં દ્વારપર આવી બારણું ખખડાવશે તે દિવસે તેને દિનઅન્ત પૂહેલાં અર્પણ કરીશ.

—૩૩—

જ્યારે મહારૂં જીવન શુષ્ક બની સુકાય જાય ત્યારે તું કરુણાની વર્ષા વરસાવજે !

જ્યારે જીવનમાંથી સકલ માધુર્ય જતું રહે
ત્યારે તું મહેને ગીતસુધારસ પાજે !

જ્યારે ગુંચવાળા ભરેલું કાર્ય મહેને બહારના
સંબંધોથી (દૂર કરી) બંધ કરીને, પોતાની ગર્જના
ચોપાસ કરે ત્યારે હે ! સૌમ્યનાથ !! ત્હારી શાન્તિ
અને વિશ્રાન્તિની સાથે મહારા હૃદય-ગૃહમાં મંદ
પગલે આવજે !

જ્યારે મહારૂં કૃપણ હૃદય, એક ખુણામાં
ગોંધાઈ, લંગડાઈને બેસી પડે ત્યારે હે ! ઉદાર
રાજન !! દ્વાર ખોલી નાંખજે, અને રજવાડી ઠાઠમાં
અંદર આવજે !

જ્યારે વાસના બુદ્ધિને વિપુલ ધૂલથી અન્ધ
બનાવી દે ત્યારે હે ! પવિત્ર !! હે ! અનિદ્ર !! તું
ત્હારી પ્રભા અને ગર્જના સહ આવજે !

—૩૪—

જ્યારે વીર યોદ્ધાઓ પ્રથમ સ્વામી-ગૃહમાંથી
બહાર પડ્યા તે દિવસે પોતાનું અસિમ બલ તેઓએ
ક્યાં ગુપ્ત રાખ્યું હતું ?

ક્યાં છે હિંમનાં બખ્તર અને ક્યાં છે હિંમનાં
અક્ષ ? જે દિવસે તેઓ સ્વામી-ગૃહમાંથી બહાર
આવ્યા તે દિવસે તેઓના ઉપર ચારે તરફથી બાણોનો

વરસાદ વરસાવવામાં આવ્યો. આ વખતે તેઓ ક્ષીણ, દરિદ્ર અને તદ્દન અસહાય હતા.

અને પુનઃ જ્યારે તે વીર સમાજ પોતાના પ્રભુગૃહે પાછી ફરી તે દિવસે પોતાનું વિપુલ બલ તેઓએ ક્યાં સંતાડ્યું ?

તેઓનાં ધનુષ્ય, ખાણુ, અને અસિ ક્યાં પડી ગયાં ? તેઓના મુખમણ્ડલ ઉપર શાન્તિનું મૃદુ હાસ્ય વિકસી રહ્યું હતું. જે દિવસે પુનઃ તેઓ પોતાના સ્વામી-ગૃહે પાછા ફર્યા તે દિવસે પોતાનાં આખાં જીવનનાં સર્વ ફલ પાછળ છોડી દીધાં.

—૩૫—

જ્યારે સૃષ્ટિ પ્રથમ દૃષ્ટિમાં આવી અને સકલ તારલાઓ નીલ આકાશોદરમાં સંપૂર્ણપણે ખીલી નિકળ્યા ત્યારે સર્વ દેવતાઓ સુરસભામાં નવીન સૃષ્ટિના અવલોકનાર્થે ટોળાબંધ એકઠા થયા; ત્યારે તેઓએ ગાયું:—“ અહાહા ! શો આનન્દ ? આ “પૂર્ણતાની શી છબિ ? એ શું મન્ત્ર, એ શું છન્દ ! “અરે, આ ગ્રહ, ચન્દ્ર અને રવિ એ પણ શું ? ! ”

એવામાં સભામાંથી કોઈક બોલી ઉઠ્યું:—“ આ “દિવ્ય જ્યોતિની માલામાં એકાદ તારાની કડી “કોઈક જગ્યાએ તુટી ગઈ છે. ” તેઓની વીણાના સુવર્ણ તારો તુટી ગયા અને ગાન એકાએક બન્ધ

થયું. મહા ખેદથી સર્વ બોલી ઉઠ્યા;—“ હા ! હા ! !
 “ તે ગુમ થયેલો તારોજ સર્વથી શ્રેષ્ઠ હતો; સ્વર્ગની
 “ સર્વ પ્રભામાં તે એક નાક હતું. ”

તે દિવસથી તે તારાની સતત શોધ જગતમાં થાય છે, તોપણ તહેનો કશો પત્તો લાગ્યો નથી. સર્વ કોઈ બોલે છે કે, “ સૃષ્ટિમાં જે કંઈ હતું તે “તે તારાની સાથે લુપ્ત થયું છે;” અને કહે છે કે;—“ સૃષ્ટિએ પોતાનો સર્વ આનન્દ તહેની સાથે “ ગુમાવ્યો છે.” માત્ર ગંભિર રાત્રિની નિઃશબ્દતામાં સ્તબ્ધ તારલાઓ મંદમંદ હશે છે અને પોતામાં વાતો કરે છે કે;—“ આ શોધ સર્વ મિથ્યા છે. ”

—૩૬—

જ્યારે હજી દિવસનો વખત હતો ત્યારે તેઓ મહારા ઘરમાં આવ્યા અને કહ્યું;—“ અહિં અમે એક “ બાબુના ખુણામાં પડી રહીશું. ”

વળી તેઓએ કહ્યું;—“ દેવ સેવામાં અમે તહમને “ સહાય્ય કરીશું અને કિંચિન્માત્ર પૂજા-પ્રસાદ “ લઈશું. ”

આમ કહી તેઓએ એક ખુણામાં પોતાની જગ્યા લીધી, અને મલિન દરિદ્ર વેશે શાન્ત થઈ સંકોચાઈને બેઠા.

પણ જ્યાં રાત પડી એટલે તેઓએ મહારા

દેવાલયમાં જખરજસ્તીથી પેસી જઈ, મલિન હાથે,
પ્રભુની પૂજનું ખલિદાન હરણ કરી લીધું.

—૩૭—

જ્યારે હું તહારી સાથે ખેલ કરતો હતો ત્યારે
'તું કોણ છે?' એવો મહેં પ્રશ્ન કર્યો નહોતો. ત્યારે
ભય અને લાજને મહેં દૂર મૂકી હતી. મહારૂં જીવન
અશાન્ત સમુદ્રની માફક ઉછળતું હતું.

કેટલીઓ વખત પ્રાતઃકાલમાં મહેને તું ખાસ
પોતાના મિત્રની માફક જીમ પાડી જગાડતો અને
તે દિવસે આપણે સાથે ખીણ અને પર્વતોમાં કેટલું
ભમ્યા હતા ?

અરે ! તે દિવસે જે જે ગાનો તું મહારી
સમુખ ગાતો તહેનો અર્થ જાણવાને મહેં ક્યાં પ્રયત્ન
કર્યો હતો ? ! તહારાં સંગિતની સાથે મહારે પ્રાણ
સુર સાંધતો હતો અને મહારૂં હૃદય સદા અશાન્ત
બની નત્ય કરતું હતું.

આ ખેલને અન્તે આજ હું શી છબિ મહારી
સમક્ષ જોઉં છું ? તહારા ચરણે પોતાનાં નયનોને
ઠારી આકાશ સ્તબ્ધ થઈ ઉભું છે અને શશિ રવિ
શાન્ત થઈ એકાન્તમાં તહારી સમુખ ઉભાં છે.

—૩૮—

તારલાઓથી જહેલી અને રંગ ખેરંગી મણિ

રત્નોથી યુક્તિ પૂર્વક ગોઠવાયલી ત્હારી આ પહોંચી અતિ સુંદર છે. ગરુડની પાંખ જેવી વાંકવાળી અને સૂર્યાસ્તની ક્રોધિત રક્ત પ્રભાની સરસાઈ કરતી ત્હારી ચમકતી તરવાર તો વળી મહુને કંઈ ઓરજ મનોહર લાગે છે.

મૃત્યુના અંતિમ ફટકાથી દુઃખની મહાવેદનામાં જીવનના છેલ્લા તડફડાટની માફક તે ધ્રુજે છે; અને જગતના સર્વ મોહને એક પ્રચંડ જવાલાથી બાળી મૂકનાર એક શુદ્ધ જ્યાતિની માફક તે ચમકે છે.

અલબત્ત, તારક-રત્નોથી જડિત ત્હારી પહોંચી અતિ સુંદર છે, પણ હે ! વજ્રપાણિ ! ત્હારી તરવાર કોઈ અપૂર્વ શોભાથી બનેલી છે.

—૩૯—

તું એક રીતે આકાશ છે તેમ એક રીતે માળો છે.

હે ! રસજ્ઞ !! તે માળામાં પણ ત્હારો પ્રેમજ છે કે જે ન્હાના પ્રકારના વર્ણથી, ગન્ધથી અને ગીતથી તે મુગ્ધ પ્રાણુનું સર્વ પ્રકારે વેદન કરે છે.

માધુર્યની માલા કણ્ઠે અર્પણ કરવાને માટે જૂઓ ! પોતાના જમણા હાથની સુવર્ણ છાંયમાં હેને મૂકી ઉષાદેવી પૃથ્વીને રાજ્યાભિષેક કરવા મંદ મંદ પગલે આવે છે.

વળી સંધ્યા ધેનુશુન્ય એકાન્ત ક્ષેત્રોમાંથી,
ચિન્નહીન માર્ગે થઈ, વિશ્રાન્તિના પશ્ચિમ સમુદ્રમાંથી
શાન્તિના શીતલ જલથી પોતાનો સુવર્ણ ઘડો ભરી
નમ્ર મુખે ચાલી આવે છે.

જ્યાં અનન્ત આકાશોદર આત્માના ઉડ્યનને
માટે પોતાની પાંખો વિસ્તારે છે ત્યાં સ્વચ્છ શ્વેત
દીપ્તિ સામ્રાજ્ય લોગવે છે. ત્યાં દિવસ નથી તેમજ
રાત્રિ પણ નથી, ત્યાં મનુષ્ય નથી તેમજ પ્રાણી નથી,
ત્યાં રૂપ નથી તેમજ રસ નથી, અને એક શબ્દનો
આંખો ઉચ્ચાર સરખો પણ સંભળાતો નથી.

—૪૦—

તેથીજ ત્હારો આટલો બધો આનન્દ મહારા
પર છે. અને તેથીજ તું નીચે મહારી પાસે આવ્યો
છે. હે ! ત્રિભુવનેશ્વર ! ! જો હું ન હોત તો ત્હારો
પ્રેમ ક્યાં રહેત ?

ત્હોં મ્હને ત્હારા દ્રવ્યની અનુસંગી બનાવી
છે. અહા ! મ્હારું હૃદય ત્હારા આનંદને રમવાનું
વિશાળ ક્ષેત્ર છે. મહારાં જીવનમાં ત્હારી તરજી
ઇચ્છા ચિત્રવિચિત્ર રૂપ ધારણ કરે છે.

અને તેથીજ તું, કે જે રાજાઓનો રાજા છે
તે, મહારા હૃદયને તાબે કરવાને, સૌન્દર્યથી સભજ
થયો છે. અને આથીજ ત્હારો પ્રેમ ત્હારા પ્રેમપા-

ત્રમાં ગળી જાય છે, અને ત્યાં ઉભયના અલિપ્ત
ઐક્યમાં ત્હારું યથાર્થ દર્શન થાય છે.

—૪૧—

તે મહારી પાસે આવીને બેઠો છે તો પણ હું
જાગી નહિ. હે ! હતભાગિની !! તે કેવી શ્રાપપાત્ર
નિદ્રા હતી !!

જ્યારે રાત્રિ શાન્ત હતી ત્યારે તે આબ્યો;
પોતાની વીણા ત્હેના હાથમાં હતી, અને મહારા
સ્વપ્નો ત્હેના ગંભીર ગાનમાં પ્રતિધ્વનિરૂપ થઈ ગયાં.

જાગીને જોયું તો દક્ષિણાનિલે મહને પાગલ
કરી હતી અને ત્હારા સૌન્દર્યે મહારા યુગલ નયનો
પર અન્ધકાર ઢાંકી દીધો હતો.

અફસોસ ! શા માટે મહારી સકલ રાત્રિઓ
મહેં આમ વૃથા ગુમાવી ? અરેરે ! જેનો શ્વાસો-
શ્વાસ મહને નિદ્રામાં સ્પર્શ કરે છે ત્હેનું દર્શન હું
કેમ ચુકું ?

—૪૨—

ત્હારા ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા મૂકી, વ્યથિત
રાત્રિમાં, મહને શાન્તિથી નિદ્રાને અધીન થવા દે;
અને મહારા શિથિલ આત્માને, ત્હારી પૂજા માટેની
દીન તૈયારીને માટે બલ અને લયથી, આગ્રહ
કરાવ નહિ.

દિવસની શ્રમિત થયેલી ચક્ષુઓ ઉપર આનંદની નવીન જાગૃતિમાં તેઓને વિશેષ સતેજ કરવાને માટે રાત્રિનો પડદો જે ઢાંકે છે તે તું છે.

—૪૩—

તહારા હૃદયમાં હજી ગ્લાનિ છે અને તહારી આંખોમાં હજી ઘેન છે.

કંટકના રાજ્યમાં પુષ્પ પુર લપકાથી રાજ્ય કરે છે તહેની શું તહને ખબર નથી ? હે, જાગૃત ! હવે જાગ ! વૃથા કાળક્ષેપ કર નહિ.

દુર્ઘટ માર્ગના છેડા ઉપર, અગમ વિજ્ઞાન દેશમાં, મહારો બન્ધુ એકલો બેસી રહ્યો છે તહેને છેતર નહિ ! હે જાગૃત ! હવે જાગ !! વૃથા કાળક્ષેપ કર નહિ.

જો શુષ્ક આકાશ મધ્યાન્હસૂર્યના પ્રબળ તાપથી કાંપે—જો ગરમ રેતી તૃષાથી ઢગ્ધે અને ચારે દિશાને ઢાંકી દે તો તેથી શું થયું ?—

શું તહારી હૃદય-ગુહામાં આનન્દ નથી ? તહારાં દરેક પગલાંની સાથે રસ્તા ઉપરની વીણા દુઃખના મધુ સંગાતમાં શું ખીલી ન નિકળશે ? હે, જાગૃત ! હવે જાગ ! વૃથા કાળક્ષેપ કર નહિ.

—૪૪—

તહારી સૂર્યરશ્મિ આ મહારી ભૂમિ ઉપર પોતાના હાથો ખુલ્લા રાખી મહારાં અશ્રુઓ, નિઃશ્વાસ અને ગીતોમાંથી મેઘ રચી તહારા ચરણ આગળ લઈ જવાને, આખો દિવસ ઉભી રહે છે.

તે કલામેઘના પવિત્ર વસ્ત્રને, નવીન નવીન રુપો અને વણોમાં ફેરવી, ચિત્ર વિચિત્ર રંગોથી રંગી, તહારા તારકમય અર્જુની ફરતે, તું ઘણાજ આનન્દથી વીંટી લે છે.

હે ! નિરન્જન !! તેં એટલું બધું હલકું અને કોમલ, ચપલ અને ક્યામ તથા કાલું છે તેથી જ તું તહેને પસંદ કરે છે; અને આથી જ તે તહારી દિવ્ય શ્વેત કાન્તિને પોતાની સકરુણ છાંયાથી ઢાંકે છે.

—૪૫—

તહેં મહને અશેષ (અનન્ત) બનાવ્યો છે, અહા !! પ્રભુ !! એવીજ તહારી લીલા છે. આ અદ્વકાલી પાત્રને તું વારંવાર ખાલી કરે છે, અને નવીન નવીન જીવનથી તહેને પાછું ભરે છે.

આ નાનકડી બરૂની બંસીને ગિરિ અને નદીને તીરે લઇને તું ફર્યો છે, અને તેમાંથી તહેં ફરીફરીને તદ્દન નવીન રાગો ફૂંકાડ્યા છે.

તુજ હસ્તના અમૃતસ્પર્શથી મહાઈ કોમલ અને નાનકડું ખાલી હૃદય આનંદમાં સ્વસીમા ભૂલી જાય છે, અને વાણી ઉલટથી ઉભરાઈ જતી હોય એમ જણાય છે.

મહને તો ફક્ત એજ હાથો છે, અને તું તો દિનરાત અપૂર્વ દાન આપ્યા જ કરે છે. યુગોના યુગો વહી ગયાં છે, અને હજી પણ તું આપ્યોજ જાય છે તો હું એ સર્વે કેમ કરીને લઈ શકું ?

—૪૬—

તહેં મહને એવા એવા મિત્રો સાથે ઓળખાણ કરાવી છે કે જેને હું જાણતો નહોતો. તહેં મહને એવા ઘરમાં જગ્યા આપી છે કે જે મહાઈ પોતાનું નથી. તહેં દૂરને નિકટ આણ્યું છે, અને અજાણ્યાને બંધુ બનાવ્યો છે.

જ્યારે મહારા પરિચિત વાસને મહારે છોડવું પડે છે ત્યારે મહાઈ હૃદય દ્રવે છે, હું ભૂલી જાઉં છું કે નૂતનમાં પુરાતન રહ્યું છે અને એ સર્વમાં તહારો વાસ છે. હે, બંધુ ! તહેં દૂરને નિકટ આણ્યું છે અને પારકાને ભાઈ કર્યો છે.

આ સૃષ્ટિમાં અગર કોઈક બીજામાં, જન્મ અને મરણમાંથી જ્યાં જ્યાં તું મહને દોરી લઈ જાય છે ત્યાં તું તેજ મહારા અનંત જીવનનો કેવલ એક

સહાનુધ્યાયી છે કે જે અપરિચિતજનોની સાથે મહારા હૃદયને આનન્દની સાંકળથી જોડે છે.

જ્યારે તહારી યથાર્થ ઓળખાણ થાય છે ત્યારે કોઈ પર નથી અને કોઈ દ્વાર બંધ નથી. અહા ! હું અનેકની રમતમાં રહેલા એકના સ્પર્શનો આનન્દ ન ગુમાવું એ મહારી પ્રાર્થના માન્ય કર ! હે, બન્ધુ ! તહે હરને નિકટ આણ્યું છે અને પારકાને ભાઈ કર્યો છે.

—૪૭—

તહેને માટે મિથ્યા રાહ જોતાં રાત્રિ લગલગ પુરી થવા આવી છે. મહને લય રહે છે કે, પ્રભાતમાં જ્યારે હું વ્યથિત થઈ નિદ્રામાં હોઈશ ત્યારે તે અકસ્માત્ વનચ્છાયાથી ઘેરાયલાં મહારા દ્વારે આવશે. હે ! મિત્રો ! ! તહેને માટે રસ્તો ખુલ્લો કરો—તહેને મના કરો નહિ !

જો તહેના ચરણધ્વનિથી હું જાગૃત ન થાઉં તો મહારા સપથ છે કે મહને મહારી ઘોર નિદ્રામાંથી જાગૃત કરવા કોઈ પ્રયત્ન કરતા નહિ.

પક્ષીઓના કોલાહલયુક્ત કિલકીલાટથી, અને પ્રાતઃપ્રભાના ઉત્સવ વખતના વાયુના તોફાનથી તથા બકુલ ફૂલની આકુલ સુવાસથી હું મહારી ઉંઘમાંથી જાગું એવી મહારી ઇચ્છા નથી. જો કદાચિત્ મહારો

સ્વામી એકાએક મહારે દ્વારે આવે તોપણ મહને નિશ્ચિંત થઇ સુવા દેજો.

મહારી નિદ્રા જતી રહેવાને માટે માત્ર ત્હેના સ્પર્શની રાહ જૂવે છે. નિદ્રાના અંધકારમાંથી એક સ્વપ્નની માફક બહાર નીકળી, જ્યારે તે મહારી સન્મુખ ઉભો રહે છે ત્યારે અહા ! મહારી મીંચા-યલી આંખો ફક્ત ત્હેના સિમત પ્રકાશથી પોતાના પોપચાં ઉઘાડે છે.

સર્વ સ્વરૂપ અને પ્રકાશમાં માત્ર ત્હેનેજ મહારી દૃષ્ટિ સન્મુખ પ્રથમ આવવા દે. મહારા જાગૃત થયેલા અંતરાત્માને આનંદનો પ્રથમ સિત્કાર ત્હારી અમી-દૃષ્ટિથી મળવા દે; અને મહારી સ્વજાગૃતિ એજ ત્હેનું તાત્કાલિક પ્રતિદાન થાઓ.

—૪૮—

દિવસનો પ્રકાશ હવે જતો રહેવા આગ્યો છે, અને પૃથ્વીતલ ઉપર કાળી મચ્છરદાની ઢાંકી દેવામાં આવી છે. આ વખતે ઘાટમાં પાણી ભરવા જવાનો સમય થયો છે.

જલધારા પોતાના દ્રવિત કલરવથી સન્ધ્યાગ-ગનને આકૃલ કરે છે. હા ! એજ ધ્વનિ મહને માર્ગપર આવવા સુચવે છે. સરિતા તીરેથી પાણી ભરી લાવવાનો સમય થયો છે.

તે વિજન માર્ગપર કોઈ મનુષ્યસાદ સંભળાતો નથી. દક્ષિણ પવન ભેરથી કુંકે છે અને પ્રેમ નદીમાં ન્હાના ન્હાના તરંગો ઉઠે છે.

હું ફરી આવીશ કે નહિ તે હું જાણતી ન હતી. આજે મહેને કોના દર્શન થશે તહેની પણ મહેને કશી ખબર હતી નહિ. પુરજા આગળ દૂર નાવમાં બેસીને માત્ર કોઈક અપરિચિત મનુષ્ય પોતાની વીણા વગાડતો હતો. આ વખતે ઘાટમાં પાણી ભરવા જવાનો સમય થયો છે.

—૪૯—

નાવમાં, માત્ર હું અને તું, બેસી ફરવા જવાની, અને વિશ્વનો કોઈ પણ મનુષ્ય આપણા આ, ન કોઈ દેશ અગર અન્તવાળા, તીર્થાટનની વાત ન જાણે એવી સહવારના પહોરમાં આપણે વાતચીત થઈ હતી.

તે અતટ સાગરમાં, ત્હારા મૃદુ શ્રવણથી ઉદિત થતા મંદ હાસ્યને જોઈ, મ્હારાં ગીતનો સંગીત-ધ્વનિ, વિશ્વના સર્વ બંધનોથી મુક્ત થઈ, સમુદ્રના મોજાંઓની માફક સ્વચ્છંદે ઉછળે છે.

શું હજી સમય નથી થયો ? શું હજી કોઈ કાર્યો કરવાનાં બાકી છે ? જો ! જો ! ! સમુદ્રતીરે સન્ધ્યાસમય થઈ ગયો છે, અને ઝાંખા થતા પ્રકાશમાં સમુદ્રપક્ષીઓ પોતાના માળા તરફ ઉડતાં આવે છે.

કોને ખબર છે કે, ક્યારે લાંગર ઉઘડાશે ?
અને સૂર્યાસ્તના ઝાંખા પ્રકાશની માફક તે નાવ
રાત્રિના ગર્ભમાં ક્યારે શમી જશે ?

—૫૦—

પ્રકાશ ! અરેરે !! ક્યાં છે પ્રકાશ ? ! ત્હોને
વિરહાનલથી પ્રજ્વલિત કર ! પ્રજ્વલિત કર !!

દીપક તો છે પણ ત્હોને પ્રકાશ માટે દિવેટ
નથી. અરે ! મ્હારાં હૃદય !! શું ત્હારાં ભાગ્યમાં
આવુંજ લખ્યું છે ? ! અરેરે !!! એના કરતાં તો
ત્હારે માટે મરણ વિશેષ સાફ છે ! ત્હોને વિરહા-
નલથી સતેજ કરો !

વેદના દ્વાર ઠોકે છે, અને ત્હોનો સંદેશ છે
કે;—“ અરે ! ત્હારો પ્રાણ, ત્હારો ભગવાન ! જાગૃત
“ છે; અને તે ત્હોને અંધારી રાત્રે પ્રેમાભિસાર માટે
“ બોલાવે છે; દુઃખ દઈને પણ ત્હાડું માન રાખ્યું
“ છે, અરે ! ત્હારે માટે ત્હારો ભગવાન જાગે છે.”

આકાશોદર વાદળથી ઘેરાય ગયું છે, અને વર-
સાદ સખત પડે છે. હું જાણતી નથી કે અંદરથી
એ કોણ પ્રેરણા કરે છે ? હું ત્હોનો ભાવ સહમણ
શકતી નથી !

માત્ર એક ક્ષણિક વીજળીનો પ્રકાશ પણ મ્હારી
દૃષ્ટિને દુઃખમય બનાવે છે; અને મ્હાડું હૃદય જ્યાં

રજનિસંગીત મહને યોલાવે છે ત્યાં જવાના માર્ગને માટે કાંકાં મારે છે.

પ્રકાશ ! અરેરે !! પ્રકાશ !! તે ક્યાં છે ? !!
તેને વિરહાનલથી પ્રજ્વલિત કર !!

મેઘ ગર્જન કરી યોલાવે છે અને વાયુ સુસ-
વાટ કરતો ફૂંકારે હાક દે છે. રત્નિ કાળા કીટ જેવી
અન્ધારી છે. હવે સમયને અંધારે જવા દે નહિ.
સ્નેહ-દીપને ત્હારા પ્રાણથી પ્રજ્વલિત કર !

—૫૧—

પ્રભા, મહારી પ્રભા ! વિશ્વવ્યાપીપ્રભા, નયન-
ઉત્તેજકપ્રભા ! મનહરપ્રભા ! !

અહા ! પ્રભા નાચે છે, પ્રિયા ! હૃદય-કેન્દ્રમાં.
હા ! પ્રિયે !! મહારી પ્રેમ-વીણાના તારો પ્રભા છેડે
છે. આકાશ સ્વચ્છ થાય છે, વાયુ અંધ યની દોડે
છે અને સકલ ભૂમિમાં હાસ્યરસ પ્રસરી જાય છે.
પ્રભા, મહારી પ્રભા ! વિશ્વવ્યાપી પ્રભા !

પતંગીયાં જ્યોતિરુદ્ધિ ઉપર પોતાના સદ
ખેલે છે; અને જ્યોતિર્મિત્રોના શીખર ઉપર માલતી
મલિકા નાચે છે.

હા ! પ્રિયે !! મેઘ મેઘ જ્યોતિને સુવર્ણમાં
છિન્નભિન્ન કરી નાંખી છે; અને તે પુષ્કળ રત્નો વેરે છે.

પત્રે પત્રે ઉદ્ધાસ છવાય રહ્યો છે, મમ પ્રિયે !
અને આનન્દ અપરિમિત છે.

સુરનદીએ પોતાના કીનારા રેલમછેલ કરી
દીધા છે, અને આનન્દનું પુર બહાર વહે જાય છે.
પ્રભા, મહારી પ્રભા ! વિશ્વવ્યાપી પ્રભા !

—પર—

બંધનો દુઃસાધ્ય છે, પણ મહારૂં હૃદય જ્યારે
હું તહેમને તોડવા પ્રયત્ન કરું છું ત્યારે દ્રવે છે. હું
જે માગું છું તે માત્ર મુક્તિ છે, પણ તહેની આશા
રાખતાં હું શરમાઉં છું.

હું જાણું છું અને મહારી ખાત્રી છે કે,
તહારી પાસે અખુટ ભણ્ડાર છે, અને તેમ છતાં તું
મહારો સર્વથી શ્રેષ્ઠ મિત્ર છે છતાં પણ ખોટા કસ-
બને મહારા ઓરડામાંથી ઝાડી કૂઠાડવાની મહારી
હીંમત નથી.

જે પ્રેતવસ્ત્ર મહને આચ્છાદિત કરે છે તે ધૂલ
અને મરણનું બનેલું છે; હું તહેની ધૂણા કરું છું
તોપણ તહેને પ્રેમથી ભેટું છું.

મહારૂં કરજ ઘણું છે, મહારી નિષ્ફલતા મહોટી
છે, અને મહારી લજ્જા ગુપ્ત પણ ભારી છે; પણ જ્યારે
હું મહારા કલ્યાણને માટે તહેને નિવેદન કરવા આવું

છું ત્યારે હું ભયથી મનમાં ધ્રુજું છું કે, મહારી પ્રાર્થના માન્ય થશે કે નહિ ?

—૫૩—

મહને બહુ બહુ વાસનાઓ છે, પણ તે સર્વની પૂર્ણતાથી વર્જિત રાખી તું મહને બચાવે છે. એ તહારી કઠોર કૃપા મહેં જીવનભર સન્નિયત કરી છે.

અતિ ઇચ્છાના સંકટોમાંથી બચાવીને દિન-પ્રતિદિન તું મહને સરલ પણ મહાનુદાન-આઆકાશ અને તેજ, આ તન, મન અને જીવન-કે જે તું મહને વણ માગ્યે આપ્યો જાય છે તેને યોગ્ય બનાવે છે.

એવા તો કેટલાઓ બનાવ બન્યા છે કે જ્યારે હું ઢીલો પડી જઈ પાછો પડું છું, અને કેટલીક વખત હું જાગું છું અને મહારા લક્ષ્યખિંદુની શોધમાં ત્વરાથી ચાલું છું; પણ તું નિષ્કુર તે મહારી સન્મુખ હોવા છતાં સંતાઈ જાય છે.

અર્ધદગ્ધ ઇચ્છાઓના ભયથી મહને વારંવાર અવગણનાઓ કરી બચાવીને તું દિનપ્રતિદિન તહારા સંપૂર્ણ મિલન (સાક્ષાત્કાર) ને માટે મહને યોગ્ય બનાવે છે.

—૫૪—

મહને સમજ પડતી નથી કે તું કેવી રીતે ગાય છે. હું તો-કેવલ તે સંગીત સાંભળીને જ અન્યથા થાઉં છું,

ત્હારા સંગીતની પ્રભા સકલ ભુવનને પ્રકાશિત કરી દે છે. ત્હારા દિવ્ય સંગીતનો જીવન-પ્રાણ આકાશે આકાશે ફરી વળ્યો છે. ત્હારા સંગીતનું પુનિત ઝરણુ પાષાણુના જેવા આવરણુને તોડીને આગળ જોર કરી પોતાનું વહન કરે છે.

મહાર્ અંતઃકરણ ત્હારી સાથે સંગિતમાં જોડાવાને માટે અતિશય ઉત્સુક થઈ રહ્યું છે, પણ કણ્ઠ તેને માટે વૃથા પ્રયત્ન કરે છે.

હું બોલું પણ ઉચ્ચાર સંગીતમાં ઉતરતો નથી, અને હું નિરાશાથી ગલરાટમાં રડું છું. અહા !! હોં મહારાં હૃદયને ત્હારા સંગીતના અનન્ત ધ્વનિમાં મુગ્ધ બનાવ્યું છે.

—૫૫—

મહારા પ્રાણપ્રભુ ! આ ઉલરાય જતા જીવન-આલામાંથી ત્હમારે કયા દિવ્ય અમૃત રસનું પાન કરવું છે ? !

હો, મમ કવિ ! ત્હારી વિશ્વ-છબિને મહારાં નયનથી જોવું અને ત્હારા પોતાનાજ અન્નત સંગી-

તને ગુપ્ત રીતે સાંભળવાને માટે મહારા કર્ણદ્વાર આગળ શાન્તિથી ઉભું રહેવું એજ તહારો આનન્દ છે. હે, મહારા પ્રાણુ-પ્રભુ !.....કરવું છે ? !

તહારી સૃષ્ટિ મહારા ચિત્તમાં શબ્દો રચે છે, અને તહારો પ્રેમ તહેમાં સંગિત ધ્વનિ પુરે છે. તું તહારો પ્રેમ મહને સમર્પણ કરે છે અને તહારા પોતાનાજ સંપૂર્ણ માધુર્યને મહારી અંદર અનુભવે છે. હે, મહારા પ્રાણુ-પ્રભુ ! આ ઉભરાય જતા..... કરવું છે ? !

—૫૬—

મહારા મિલનને માટે, મહને ખખર નથી કે, તું કેટલા કાલથી હજી સૂધી મહારી પાસે આવે છે ? સૂર્ય અને ચન્દ્ર કદિ પણ તહને મહારી દૃષ્ટિથી દૂર ઢાંકી રાખી શકે એમ નથી એતો નિઃસંદેહ !

કેટલીએ વખત સહવારે અને સાંજે તહારો પાદરવ સંભળાયો છે, અને તહારા સંદેશહરે મહારા હૃદયમાં આવીને ગુપ્ત રીતે સંદેશો કહ્યો છે.

અરે ! આજે મહારૂં જીવન કેમ ચમ્પલ બન્યું છે, અને અપૂર્વ આનંદનો સિત્કાર કેમ આજે મહારા હૃદયમાંથી પસાર થઈ જાય છે ? તહેની મહને ખખર નથી.

મહને લાગે છે કે, હવે મહારૂં સર્વ કાર્ય આ-

ટોપી લેવાનો આ સમય આજ આવ્યો છે, અને હે, મહારાજ ! તારાં આનંદદાયી દર્શનની આંખી સુરલિ હું હવામાં અનુભવું છું.

—૫૭—

મહારાં જીવનમાં સદાકાલ મહેં તહને મહારાં સંગીતોથી આકુળ મને શોધી છે. મહારાં સંગીતોએ મહને ઘરે ઘરે અને દ્વારે દ્વારે ફેરવ્યો છે, અને આ જીવનમાં તેઓની સાથે મહને તારો અનુભવ થયો છે.

જે જે શિક્ષાઓ મહેં ગ્રહણ કરી છે તે બધી મહારાં ગીતોએજ મહને શીખવી છે, અને ગુપ્ત દ્વર્ધટ માર્ગો પણ તેણેજ બતાવ્યા છે, અને હૃદય ગગનમાં અનેક દિવ્ય તારાનું તાદૃશ્ય પણ તેણેજ ખડું કર્યું છે.

તેઓ મહને વિચિત્ર સુખ દુઃખના દેશોમાં ત્યાંનું રહસ્ય બતાવવાને લઈ ગયાં અને આ સન્ધ્યા સમયે કયા મહાપ્રાસાદદ્વાર આગળ તેઓએ મહને લાવી મૂક્યો છે ?

—૫૮—

મહારાં શેષ ગાનમાં સર્વ રાગ રાગિણી પુરી, મહારા સર્વ પ્રકારના આનન્દને તહેમાં સુર પુરવા દે:—

આનન્દથી પૃથ્વી હસે છે અને તરુ, લતા તથા

ધાસ અધીર બને છે; જે આનન્દ બે જોડીઆ લાઇઓ-
જીવન અને મરણને 'પૃથ્વીના વિશાલ ક્ષેત્ર ઉપર
નૃત્ય કરાવે છે; જે આનન્દ તોફાન સાથે ગુપ્ત વેશે
આવીને અદૃહાસ્ય કરી પ્રાણને ધૂમાવી જાગૃત કરે
છે; જે આનન્દ પોતાનાં અશ્રુઓ સહુ વિકસિત રક્ત
દુઃખ વ્યથાના કમલ ઉપર શાન્તિથી બેસી રહે છે;
અને જે આનન્દ એક શબ્દનો પણ ઉચ્ચાર કર્યા વગર
પોતાની પાસેનું સર્વ ધૂલિમાં ફેંકી દે છે-તે સર્વ
આનન્દ તેમાં સુર પૂરે છે.

—૫૯—

મહારાં સંગિતે સકલ શણગારો ફર કર્યા છે;
અને ત્હોને સ્વસાજને માટે કિંચિન્માત્ર પણ અહં-
કાર નથી.

અલર્કુનરો આપણા મિલન-રસઐક્યમાં વિશેષ
નાંખશે; તેઓ ત્હારા અને મહારા સમ્બન્ધમાં વચ્ચે
આડે આવશે. ત્હારી ગોષ્ઠિને તેઓ પોતાના અર્કુનરથી
ઢાંકી દેશે.

ત્હારી પાસે મહારો કવિ તરિકેનો ગર્વ નાશ
પામે છે. હે ! મહાકવિ ! ! હું તો ત્હારા ચરણમાં
બેસી પડ્યો છું.

કેવલ હવે તો મહને તું મહારૂં જીવન, એક
ખરૂની ખંસીની માફક, ત્હારે સકલ છિદ્રમાંથી નવીન

નવીન સુર ફહાડીને સંગીત વગાડવાને માટે, સાદુ અને સરલ થવા દે.

—૬૦—

મહારી પાસે તું ફક્ત મહારો થોડોજ ભાગ બાકી રહેવા દે એટલે હું તેટલાનેજ મહારો પ્રભુ માની લઈશ.

મહારી પાસે તું મહારી ઇચ્છાનો માત્ર તેટલો ભાગજ બાકી રહેવા દે કે જેટલાથી હું તહને સર્વ દિશામાં અનુભવી શકું, અને પ્રતિપણે હું તહને મહારો પ્રેમ સમર્પણ કરી શકું.

કેવલ મહારો થોડોજ ભાગ તું મહારી પાસે બાકી રહેવા દે કે જેટલાથી હું તહને કદિ ઠાંકી જ શકું નહિ.

મહારી પાસે તું મહારાં સંસારના સર્વ બંધનોમાંથી માત્ર તેટલાંજ બંધનો રહેવા દે કે જેટલાથી, હું તહારી ઇચ્છા સાથે બંધાયને રહું, અને તહારો હેતુ મહારા જીવનમાં સફલ થાય—તેજ તહારા પ્રેમનું બંધન છે.

—૬૧—

મહારી યાત્રા અનેક કાલની છે, અને માર્ગ પણ ધણોજ લાંબો છે.

પ્રકાશના પ્રથમ કિરણની સાથે હું રથમાં બહાર આવ્યો, અને (મહે) મહારી મુસાફરી ગ્રહ અને તારલાઓની ભૂમિને છોડી લોક લોકાન્તરના અરણ્યો અને પર્વતોમાંથી થઈને કરી છે.

ઘણામાં ઘણો દૂરનો રસ્તોજ તહારી નજદિકમાં નજદિક આવે છે; અને તેજ સાધના અતિશય કઠિન છે કે જે ઘણી રહેલાઈથી સુર કૂંડાડતાં શીખવે છે.

પ્રત્યેક મુસાફરને પોતાના દ્વાર આગળ પૂહોંચવાને માટે પારકાના દરેક દ્વારને ઠોકવું પડે છે; અને અન્તે સ્વદેશના આંતર અધિષ્ઠાતાને પૂહોંચવાને માટે તહેને બાહ્યાત સકલ ભુવનમાં થઈને ફરવું પડે છે.

મહે મહારી આંખો બંધ કરી અને કહ્યું કે;—
“ આ રહ્યો તું ! ” તે પૂહોંચ્યાં તો તે ચક્ષુઓએ દૂર અને નજદિક નજર ફેરવી લીધી હતી.

“ અહાહા ! ક્યાં ? ! ” એવો પશ્ચ અને રુદન હજારો ઝરણો જેટલાં અશ્રુઓમાં વહે છે; અને
“ હું છું ! હું છું ! ! ” એવી પ્રતીતિની ભરતી વિશ્વને રેલથી ડુબાવી દે છે.

—૬૨—

મહારે માટે વૈરાગ્યમાં મુક્તિ નથી. મહા આનન્દના અસંખ્ય બંધનોમાં હું મુક્તિનો રસાસ્વાદ અનુભવું છું.

આ માટીના ખાલી ધડામાં તું વારંવાર વિ-
ધવિધ વર્ણુગન્ધમય અમૃત મહારા નવા નવા ધુટ-
કાને માટે ભરે છે. તહારી દિવ્યદીપજ્યોતિશિખની
સહાય્યથી મહારો સમસ્ત સંસાર પોતાના હજારો
દીપક સચેત કરશે અને તહારા મંદિરમાંની યજ્ઞવેદી
આગળ એ બધા દીપકો ધરાવશે.

ના ! હું કદિ પણ મહારાં ઇન્દ્રિય-દ્વારો બંધ
કરીશ નહિ ! દૃષ્ટિ, સ્પર્શ અને શ્રવણ વડે જે કંઈ
આનન્દ પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વ તહારા અનન્ત આ-
નન્દમાં લીન થઈ જશે.

હા ! મહારો સર્વ મોહ મુક્તિરૂપી જ્વાલામાં
પ્રકાશી નીકળશે અને મહારો પ્રેમ ભક્તિના રુપમાં
પરિપકવ થશે.

—૬૩—

મહારે મહારાં જીવનને ઉન્નત બનાવવું જોઈએ;
અને તેને તહારા દિવ્ય પ્રકાશ ઉપર રંગીન છાયા
ફેલાવતાં સર્વ બાળુ ફેરવવું જોઈએ. હું મહારી
જાતને મહાન ગણું છું; એજ તો મહારી માયા છે.

તું તહારી જાતેજ પોતાને દૂર રાખે છે, અને
પછી ન્હાના મધુર સ્વરે સંગીતધ્વનિ કરે છે.
તેથીજ આ તહારા સ્વભેદે-વિરહે મહાઈ શરીર
ધારણ કર્યું છે.

રંગખેરંગી અશ્રુઓ, નિરાશાઓ અને આશાઓના ધ્વનિમાં ત્હાડું વિરહગાન વિશ્વગગનમંડલે ફરી વળે છે; ઉર્મિઓ ઉછળે છે અને સમાય જાય છે, તથા સ્વપ્નો ભાંગે છે અને ઘડાય છે. હે, પ્રભુ ! મહારામાં તહે સ્વપરાજય રચ્યું છે.

આ જે પડદો તહે ઉચક્યો છે તે દિન અને રાત્રિની પીછીથી અસંખ્ય વર્ણોમાં રંગાયો છે. ત્હેની પાછળ ત્હાડું, કોઇ પણ પ્રકારની સીધી લીટી વિનાતું, ચિત્રવિચિત્ર વાંકોવાળું ખેસવાતું આસન છે.

ત્હારા અને મહારા મહાન સૌન્દર્ય મેલાએ આકાશ ઘેરી લીધું છે.

ત્હારા અને મહારા સંગીત-સુરથી વાયુ ડોલાયમાન થાય છે; અને ત્હારા મહારા સંતાકુકના ખેલમાંજ યુગોના યુગો વહી જાય છે.

—૬૪—

મહેં છુટ્ટી લીધી છે માટે હે, ભાઈઓ ! હવે મહને વિદાયગીરી દો. હું ત્હમને સર્વને પ્રણામ કરી પ્રયાણ કરું છું.

હું મહારાં સર્વ દ્વારોની ચાવી પાછી આપી દઉં છું, અને મહારાં ઘર ઉપરનો દાવો છોડી દઉં છું. હવે હું કેવલ ત્હમારા સર્વની અન્તિમ પ્રસાદ-

વાણી ઇચ્છું છું. ત્હમને સર્વને પ્રણામ કરીને
હું જાઉં છું.

અનેક દિવસ સૂધી આપણે એકએકના પાડોશી
હતા, પણ હું આપું ત્હેના કરતાં વધુ મહેં લીધું
છે. હવે રાત્રિ પૂરી થઈ પ્રભાત થવા આંચું છે અને
ઘરના એકાન્ત અન્ધારા ખુણામાં બગતો મ્હારો દીપક
પણ ખુઝાઈ જવા આંચો છે.

મ્હને આહવાનૈપત્ર મળ્યો છે અને હું મ્હારી
યાત્રાને માટે તૈયાર છું. હવે હું સર્વને પ્રણામ
કરી જાઉં છું.

—૬૫—

મહેં ત્હારી પાસે કશું માગ્યું નથી તેમજ મહેં
ત્હને મ્હાફું નામ સુદ્ધાં કહ્યું નથી. માત્ર ત્હેં જ્યારે
વિદાયગીરી લીધી ત્યારે હું શાન્ત ઉભી રહી. જ્યાં
વૃક્ષનો પડછાયો તદ્દન સીધો પડતો હતો ત્યાં
કુવા પાસે હું ઉભી હતી, અને સ્ત્રીઓ પોતાના
બેઠાં માથે સૂધી ભરી ઘર ચાલી જતી હતી. તેઓએ
મ્હને ખુમ પાડતાં કહ્યું:—“ચાલ, અમારી સાથે;
પ્રભાત હવે મધ્યાહ્નનું સ્વાંગ લે છે.” પણ હું
અન્યથાસ્થિત વિચાર સંકલનામાં ગુંચવાઈ જતાં
ખોટી થઈ ઉભી. હું જાણું નહિ કે શાથી ?

તું આળ્યો ત્યારે મહેં ત્હારાં પગલાં સાંભળ્યાં નહિ. જ્યારે ત્હારી દૃષ્ટિ મ્હારા પર પડી ત્યારે ત્હારી આંખો મ્હાન જણાઈ; અને જ્યારે રુદિતસ્વરે ત્હેં ધીમે રૂહીને કહ્યું,—“અરે ! હું એક તૃષાતુર પથિક છું.” ત્યારે તું શ્રમિત જણાયો. હું મ્હારાં દિન-સ્વપ્નોમાંથી સફાળી ચમકી ઉઠી, અને ત્હારા ખોખામાં મ્હારા કુજ્જમાંથી પાણી રેડયું. પાંદડાંઓ ખળખળ અવાજ કરવા લાગ્યાં; અભેદિત અન્ધકારમાંથી કોયલે ટહુકો કયો, અને બાબલા પુષ્પની મસ્ત સૌગન્ધ રસ્તાના વાંક ઉપરથી આવવા લાગી.

જ્યારે ત્હેં મ્હને મ્હાડું નામ પુછ્યું ત્યારે હું શરમની મારી મૌન ઉભી રૂહી. ખરેખર, એવું તે મહેં શું કાર્ય કર્યું છે કે જેથી તું મ્હને સ્મરણમાં રાખે ? પણ ત્હારી તૃષા છીપાવવાને માટે હું ત્હને પાણી આપી શકી હતી ત્હેની સ્મૃતિ મ્હારા હૃદયમાં કોતરાઈ રૂહેશે. પ્રાતઃ પહોર પૂરો થવા આળ્યો છે, નિમના પાંદડાંઓ ઉંચે કાંપે છે અને હું અહિં કુવા પાસે બેઠાં બેઠાં વિચાર વમલમાં પડી છું.

—૬૬—

મહેં ધાર્યું કે મ્હારી યાત્રા, મ્હારી શક્તિની છેલ્લી મર્યાદા સાથે હવે પૂર્ણ થવા આવી છે, અને

મહારી સ્હામેનો રસ્તો ખંધ થયો છે, ભાથું ખુટી ગયું છે અને આ જીર્ણ જીવનના છિન્ન મલિન વેશે હવે કોઈક શાન્ત એકાન્ત જગ્યામાં વિશ્રામ લેવાનો વખત આવ્યો છે.

પણ હવે મહને માલમ પડે છે કે, તહારી લીલા મહારામાં કોઈ અન્ત જોઈ શકતી નથી; અને જ્યારે પુરાતન ભાષા બોલાતી ખંધ થાય છે ત્યારે નવીન સંગીત હૃદયમાંથી બહાર વહે છે; અને જ્યાં જૂના રસ્તાઓ ભૂલી જવાય છે ત્યાં નૂતન દેશ પોતાની ચમત્કૃતિ સાથે પ્રકાશિત થાય છે.

—૬૭—

રાત ત્યારે અંધારી થઈ; દિવસનું કાર્ય સઉ પૂર્ણ થયું હતું; અને અમે ધાર્યું કે,—‘ આજે કોઈ મહેમાન આવનાર નથી. ’ રાત્રિને લીધે ગામમાં સર્વ દ્વારો ખંધ થઈ ગયાં હતાં. માત્ર કોઈક બોલતું હતું કે:—“ આજે મહારાજ આવનાર છે. ” અમે હસીને કહ્યું;—“ ના ! તેમ બનીજ શકે નહિ ! ”

એટલામાં અમે બારણા ઉપર ટકોરા થતા સાંભળ્યાં ત્યારે અમે બોલ્યા કે;—‘ તે કેવલ પવનનો પ્રત્યાઘાત છે. ’

અમે હીપક ખુઝાવી નાંખ્યા અને સુવાને માટે આલસ કરી આડા પડ્યા. માત્ર કોઈક બોલ્યું—“ આ

હૂત છે !” ત્યારે અમે હસ્યા, અને કહ્યું;—“ ના ! તે પવનજ હોવો જોઈએ ! ”

મધ્ય રાત્રે સુઈ ગયા ત્યારે કાંઈક અવાજ થયો; અને અમે ઉંઘતાં ઉંઘતાં બિચાર્યું કે;—‘ મેઘ દૂર ગર્જના કરે છે.’

ધરતી કંપવા લાગી અને દિવાલો ડગમગી; તેણે અમારી નિદ્રામાં ભંગ કર્યો. માત્ર બે એક જણા ખોલી ઉઠ્યા કે;—“ એ રથના પૈડાનો અવાજ છે ! ” અમે ઉંઘમાંજ બળકડ્યા કે;—“ ના ! તે મેઘગર્જનજ હોવું જોઈએ ? ”

જ્યારે નોખતૂ વાગ્યા ત્યારે રાત્રિ ધોરઅંધારી હતી, અને અવાજ આંવ્યો;—“ સત્વર જાગૃત થાઓ વિલમ્બ મા કરો !! ” અમે છાતી પર હાથ ચોળયા અને ભયથી ધ્રુજવા લાગ્યા. એટલામાં કોઈક બોલ્યું;—“ જો ! પેલો રહ્યો રાજાનો વાવટો”. અમે એકદમ ટટાર થઈ ગયા, અને ખુમ પાડી ઉઠ્યા કે;—“ હવે વિલમ્બ કરવાને માટે વખત નથી. ”

રાજા તો આંવ્યો—પણ દીપક ક્યાં છે ? ક્યાં છે હાર તોરા ? અરે ! ત્હને બેસવાનું સિંહાસન સુદ્ધાં ક્યાં છે ? હાથરે ભાગ્ય ! હાથરે લજ્જા !! ક્યાં છે સલા ! અને ક્યાં છે સજ્જા ? ! એટલામાં કોઈએ બોલ્યું કે;—“ એ આકંઠ વૃથા છે ! ખાલી હાથે

તેનો સત્વર સત્કાર કર, અને ત્હારાં શુન્ય ઘરમાં
તેને લઈ જા ! ! ”

અરે ! દ્વારો ખુલ્લાં કરી દો—શંખ બજાવો !
શંખ બજાવો ! ! આજની ઘોર રજનીમાં અંધારા અને
શુન્ય ગૃહના અધિષ્ઠાતા આવ્યા છે ! આકાશમાં ગર્જના
થાય છે. અને અન્ધકાર વિદ્યુતના ચમકારથી ધ્રુજે
છે અરે ! ત્હારી તુટેલી સાદડી લાવ અને બહાર
ચોગાનમાં બિછાવ. તોફાનની સાથે ભયંકર દુઃખ—
રાત્રિના આપણા રાજ અકસ્માત્ આવ્યા છે ! !

—૬૮—

વાદળ પર વાદળ જમા થાય છે, અને સર્વત્ર
અંધકાર કરી દે છે. અહા, પ્રેમ ! શા માટે તું
મહેને દ્વારની બહાર એકલાને બેસાડી રાખે છે ?

કામના દિવસોમાં ન્હાના પ્રકારના કામને લીધે
હું લોકોની સાથે હોઉં છું પણ સાંજના આ ઘન-
ઘોર એકાન્ત દિવસે જે હું બેઠો છું તે કેવલ
ત્હારી આશાથીજ !

તો હે, પ્રેમ ! શા માટે તું મહેને એકલાને
દ્વારની બહાર બેસાડી રાખે છે ?

જો તું મહેને ત્હારાં દર્શન ન આપશે, જો તું
મહેને તદ્દન ત્યજી દેશે, તો મહેને સુખ પડતું નથી

કે મહારો આ લાંબો અને વર્ષા-(ઉપાધિ) યુક્ત કાળ હું કેમ ગાળીશ ?

હું દૂર આકાશના અંધકાર ઉપર નજર રાખી રહ્યો છું, અને મહારૂં દ્રવિત હૃદય અશાન્ત પવનથી લભે છે.

અરે ! પ્રેમ !! શા માટે તું મહેને દ્વારની બહાર એકલાને બેસાડી રાખે છે ?

—૬૬—

શાન્તિનો પ્રાતઃઉદ્ધિ પક્ષી-ગાનની ઉર્મિઓ સાથે ઉછળવા લાગ્યો હતો; અને રસ્તાની બાજુપર આવેલાં પુષ્પો આનન્દથી પ્રફૂલ્લ થયાં હતાં; અને સુવર્ણમુદ્રાઓ વાદળોની ફાટની વચ્ચે છુટી છવાયી વેરવામાં આવી હતી ત્યારે અમે કાર્ય-પથ ઉપર ત્વરાથી ચાલ્યા જતા હતા, અને કશી દરકાર કરી નહિ.

અમે સુખે બેસીને હર્ષદ સંગીતો ગાયાં નથી અગર તો નૃત્ય કર્યું નથી; અમે વિનિમય અર્થે ગ્રામમાં ગયા નથી; અમે ઝાંખો ઉચ્ચાર સરખો પણ કર્યો નથી અગર તો હસ્યા નથી; અમે રસ્તામાં થોભ્યા નથી, પણ માત્ર જેમ જેમ કાલ જતો ગયો તેમ તેમ અમે ત્વરાથી ચાલવા લાગ્યા.

મધ્યાહ્ન થવા આગ્યો અને શીતલ છાંયા નીચે કળુતરોએ કુકુ અવાજ કરવા માંડ્યો. સુષ્કાઈ

ગયેલાં પાંદડાંઓ મધ્યાન્હના ઉષ્ણ વાયુથી ગુંછળું
વળી નાચવા લાગ્યાં. વટવૃક્ષના છાંયા નીચે તે ગો-
વાળીઓ ઉંઘમાં પડી સ્વપ્ન જોવા લાગ્યો; અને હું,
મહારાં શ્રમિત અવયવોને, કોમળ લીલાં ઘાસ ઉપર,
વિશ્રાન્તિ આપતો, પાણીની પાસે, સ્હજ આડો પડ્યો.

મહારા સહાનુધ્યાયીઓ મહને તિરસ્કારથી હસવા
લાગ્યા; તેઓ નાકની ડાંડી તરફ નજર રાખી ત્વ-
રાથી આગળ વધ્યા; તેઓએ પાછું ફરી જોયું નહિ
અગર તો વિશ્રાન્તિ લીધી નહિ; અને અંતે તેઓ
ફરના આખાં ધુમસમાં અદૃશ્ય થઈ ગયા.

તેઓ ઘણા ક્ષેત્રો અને પર્વતો ઓળંગી, ઘણે ફર
આવેલી અલૌકિક ભૂમિ વટાવી ગયા. હે ! નિશ્શેષ
માર્ગના વીર યાત્રાળુઓ તહમને ધન્ય છે ! સર્વને ધન્ય
છે !! ઉપહાસ અને તિરસ્કારે મહને જાગૃત થવાને
ઉશ્કેર્યો, પણ તહેને કશો પ્રતિઉત્તર મળ્યો નહિ.
હું આનન્દમય અગાધ અગૌરવમાં પંખીના ગાનથી,
ખંસીના તાનથી અને પલ્લવના કંપથી મગ્ન થયો.

સૂર્ય-કિનારીના આંખા પ્રકાશની વિશ્રાન્તિની
અસર મહારા હૃદયપટ ઉપર ધીમેથી ફરી વળી. મહે
શાને માટે યાત્રા કરી હતી તે હું ભૂલી ગયો; અને
હું અન્ધકાર તથા સંગીતોની મહારા મનની વિચાર
કલ્પનાને નિશ્ચિંતપણે આધીન થયો.

આખરે જ્યારે હું મહારી નિદ્રામાંથી જાગ્યો
અને મહારી આંખો ઊઘાડી ત્યારે મહેં ત્હને ત્હારાં
સ્મિતથી મહારી નિદ્રાને સુમધુર બનાવતો, પાસે
ઉભેલો જોયો.

અહાહા !! માર્ગ ઘણોજ લાંબો અને શ્રમા-
વહ છે, તથા ત્હને પૂહાંચવાનો પુરુષાર્થ ઘણોજ વિષમ
છે એમ જાણીને હું કેટલો ખીંચા'તો.

—૭૦—

શું ત્હેં ત્હેનો મૃદુ પગરવ નથી સાંભળ્યો ?

તે આવે છે, આવે છે, આવે છે !

યુગે યુગે, પલે પલે અને દિનરાત તે આવે
છે, આવે છે, આવે છે !

મહેં મહારી મોજ પડતાં અનેક ગાન ગાયાં
પણ ત્હેના સર્વ સ્વરો હંમેશાં અગમનિગમ ધ્વનિ
પોકારી ફૂટે છે કે;—તે આવે છે, આવે છે, આવે છે !

ફાગણના પરિમલવિશિષ્ટ દિવસોમાં વનમાર્ગે
થઈને તે આવે છે, આવે છે, આવે છે !

વૃષ્ટિમય શ્રાવણની અંધારી રાત્રિમાં ગર્જન
કરતા મેઘ-રથમાં બેસી તે આવે છે, આવે છે,
આવે છે !

તે ત્હેના ચરણોજ છે કે જે પરમ દુઃખમાં

મહારા હૃદયને ચાંપે છે; અને ત્હેના ચરણપંકજનો પારસસ્પર્શ મહારા આનંદને પ્રકાશીત કરે છે. તે આવે છે, આવે છે, આવે છે !

—૭૧—

હું ઉપાયહીન થઈ, સાહસ કરી ત્હેને મહારા ઘરના ખુણેખુણામાં શોધું છું પણ હજી સૂધી હું ત્હેને શોધી શક્યો નથી. હે, નાથ ! મહારૂં ઘર ન્હાનું છે એને જો એક વખત અંદરથી કોઈક ગુપ્ત થયું તો ફરી ત્હેનું સન્ધાન ખેસતું નથી. પણ હે, નાથ ! આ વિશ્વમય ભુવન-ત્હારૂં ગૃહ અનન્ત છે એટલે ત્હેને શોધવા જતામાં હું ત્હારાં દ્વાર આગળ આવી પ્હોંચ્યો છું. ત્હારાં સન્ધ્યા ગગનતલ નીચે હું ઉભો છું. અને ત્હારાં નયનજલનું પાન કરવા ઈચ્છું છું. હું અનન્તતાના કિનારે આવી પ્હોંચ્યો છું કે જ્યાંથી કોઈ ચીજનો નાશ નથી- નહિ આશા, નહિ આનન્દ, કે નહિ નયન જલમાંથી દેખાતી મુખાકૃતિનો આભાસ ! અહા ! મહારાં શુષ્ક જીવનને તે અમૃતરસ-સાગરમાં ડુબાવો ! ડુબાવો !! મહને માત્ર એક વખત તે વિશ્વની વિશાળતાના માધુર્યનો ગતસ્પર્શ પુનઃ અનુભવવા દો !!

—૭૨—

હું કેવલ પ્રેમને માટેજ, ત્હેને મહારૂં સર્વસ્વ અર્પણ કરવા, વિલમ્બ કરતી ખેસી રહી છું; અને

તેથીજ આટલો બધો વિલમ્બ અને આવી ભુલોથી હું દોષિત થઈ છું.

તેઓ તેઓના નિયમ અને નિષેધથી મ્હને મજબૂત બાંધવાને આવે છે; પણ મ્હેં તેઓને હંમેશાં ભુલથાપ આપી છે; કેમકે હું તો ફક્ત પ્રેમને માટે જ, ત્હને મ્હાફેં સર્વસ્વ અર્પણ કરવા, વિલમ્બ કરતી બેસી રહી છું.

લોકો મ્હારી નિન્દા કરે છે પણ નિન્દાથી કશું થનાર નથી; મ્હેં તે સકલ નિન્દાને માથે ધરી છે અને હું તેઓની નીચે રહું છું.

મેલાનો સમય જતો રહ્યો છે, અને ઉદ્યોગી લોકોને માટે સર્વ કાર્ય પૂર્ણ થયું છે. જેઓ મ્હને વૃથા બોલાવવા આવ્યા હતા તેઓ રોષ કરી પાછા ગયા છે. હું તો કેવલ પ્રેમને માટેજ, ત્હને મ્હાફેં સર્વસ્વ અર્પણ કરવા, વિલમ્બ કરતી બેસી રહી છું.

—૭૩—

હું જાણું છું કે એક દિન એવો આવશે કે, જ્યારે આ નયન ઉપર અન્તિમ નિમેષનો પડદો ફરી વળશે. તોપણ રાત પ્રતિદિનની માફક પહોરો ભરશે અને જગતની જાગૃતિ સાથે પ્રભાત પણ થશે. સરિતાના કલરવની માફક સંસારનો ખેલ ચાલશે અને સુખ દુઃખની લ્હરીઓ સાથે વખત વહી

જશે. આ કથાનું રમરણ કરતાં કાલ મહારાં ઉત્સુક નયનો સમક્ષ ખડું થાય છે. જ્યાં કંઈ પણ તુચ્છ નથી પણ સર્વ દુર્લભ છે. આ ધરણીનું કનિષ્ઠ સ્થાન પણ દુર્લભ છે એટલુંજ નહિ પણ આ જગતનો વ્યર્થ-તમ પ્રાણ પણ દુર્લભ છે. જે ચીજોની હું વૃથા આશા રાખતો હતો અને જે ચીજો મહારી પાસે હતી તેઓને જવા દો; અને જે ચીજોની ‘ તુચ્છ ’ કહી ધૂણા કરી હતી તે મહને આપો !

—૭૪—

હું જેને મહારા નામ સાથે જોડું છું તે આ કારાગૃહમાં બેઠો બેઠો રહે છે. હું ત્હેની ફરતે આ દિવાલ ખાંધવાના કામમાં ગુંથાઈ ગયો છું; અને જેમ જેમ દિન પ્રતિદિન આ દિવાલ આકાશમાં ઉંચે જતી જાય છે તેમ તેમ ત્હેના ઘોર પડછાયામાં અન્ધકારને લીધે મહારું સત્ય સ્વરૂપ દૃષ્ટિથી દૂર થતું જાય છે.

મહારું નામ ઉચ્ચ થાય, અને કોઈપણ પ્રકારનું છિદ્ર રહેવા ન પામે તે માટેની ચિન્તાથી મહારું મન વિરામ પામતું નથી, અને તેથી થર પર થર ચડાવી હું ત્હેને મજબૂત કરતો જાઉં છું. મહેં ત્હેનું યથાર્થ જતન કર્યું પણ તે સર્વ મિથ્યા, કેમકે મહારું સત્ય સ્વરૂપ દૃષ્ટિથી દૂરને દૂર જતું જાય છે.

—૭૫—

હું જ્યારે મહારા હાથમાંથી સુકાન છોડું છું ત્યારે હું જાણું છું કે, ‘તહારો હવે તે ધરવાનો વારો આવ્યો છે.’ જે કંઈ પણ થવાનું છે તે માત્ર આ તાણાતાણીમાં થઈ જશે. ત્યારે હવે એને બંને છેડેથી છોડી દે; અને તું શાન્ત થઈ જ્યાં તહને બેસવાનું કહ્યું છે ત્યાં જા અને ભાગ્યમાની ત્યાં બેસી રહે !

મહારા આ દીપકો પવનનો સહજ ઝપાટો આવતાં બુઝાઈ જાય છે અને તહેને પુનઃ પ્રજ્વલિત કરવા જતામાં હું બધું ભૂલી જઈ છું; પણ આ વખત હું મહારી સાદડી પાથરી અન્ધકારમાં તહારી રાહ જોતો બેસી રહીશ અને તું તહારી મરજી થાય ત્યારે એ ખાલી આસન ઉપર આવીને બેસી જશે.

—૭૬—

“હું તહને ઇચ્છુ છું ! કેવલ તુંજ મહારે “જોઈએ છે ! એમ મહારાં હૃદયને અનેક વાર પૂનઃ “પૂનઃ બોલવા દે.”

જે વાસનાઓ મહને રાતદિવસ આકર્ષણ કરી રહી છે તેઓ સર્વ મિથ્યા છે. અરે, મહારે તો માત્ર તુંજ જોઈએ છે.

જેવી રીતે રાત્રિ પ્રકાશની પ્રાર્થનાને પોતાના અંધકારમાં છુપાવી રાખે છે તેવી રીતે મહારી ગંભિર મોહની બેશુદ્ધિમાં પણ અંતઃકરણમાંથી રુદિત ધ્વનિ સંભળાય છે કે:-“તુંજ મહારે જોઈએ છે ! “ કેવલ તુંજ !! ”

જેમ તોફાન જો કે તે શાન્તિની સ્થામે પોતાનું સર્વ બળ વાપરી લડે છે છતાં પણ અંતે શાન્તિને જ શોધે છે, તેમ આ મહારૂં બંડ ત્હારા પ્રેમની સ્થામે આઘાત કરે છે તોપણ તે “ હું ત્હને ઈચ્છુ “ છું ! કેવલ ત્હનેજ !! ” એમ રુદન કરે છે.

—૭૭—

‘ હું ત્હને જાણું છું ’ એવો લોકોની આગળ મહેં ગર્વ કર્યો છે. મહારા કાર્યપટમાં તેઓ ત્હને અનેક અનેક સાજથી ભુષિત બુવે છે. કેટલાઓ મનુષ્ય મ્હને આવીને પૂછે છે કે, “ તે કોણ છે ? ” અને ત્હારો પરિચય ઈચ્છતાં કૂહે છે કે, “ તે કોણ છે ? ” તેઓને શું જવાબ દેવો તે માટે મહારી પાસે શબ્દો નથી. માત્ર હું એટલું કહું છું કે, “ કોણ જાણે ! કોણ જાણે ! ” આ સાંભળીને તું હસે છે; આ ત્હારા દોષથી મ્હને શું દોષ ?

ત્હારી અનેક કહાણીઓને હું મહારાં અનેક જૂઠાં જૂઠાં ગાનમાં ઉતારું છું અને ત્હારી ગુપ્ત

વાર્તાઓને પ્રાણની માફક છુપાવી રાખું છું. કેટલાક મનુષ્યો મહને આવીને કહે છે કે, “ તું આ જે ગાય છે ત્હને શું અર્થ છે ? ” ત્યારે હું તેઓને શું કહું, જ્યારે મહને પોતાનેજ વાણી આવડતી નથી. માત્ર હું એટલો ઉત્તર દઉં છું કે, “ એનો અર્થ કોણ જાણે ? ! ” તેઓ હસીને ચાલ્યા જાય છે, અને તું મૃદુ સ્મિત કરતો બેસી રહે છે.

—૭૮—

હું ત્હને દેવતા જાણીને આદરસહ દૂર રહ્યો હતો; પણ પોતાનો જાણીને પરિચય કર્યો નથી. હું ત્હને પિતા જાણીને ચર્ણ પડ્યો હતો; પણ બન્ધુ જાણીને ત્હારો હાથ પકડ્યો નથી.

જ્યારે તું પ્રેમથી મ્હારો પોતાનો થઈ નીચે આવે છે ત્યારે ત્હને મ્હારો મિત્ર જાણીને હું હૃદય સાથે આંપવાને ત્યાં ઉભો રહેતો નથી.

હે, પ્રભુ ! મ્હારા બન્ધુઓમાં તું બન્ધુ છે. હું તેઓની દરકાર કરતો નથી; મ્હારા ભાઈઓની સાથે હું મ્હારા દ્રવ્યનો ભાગ પાડું છું તે વખતે એ સર્વમાં ત્હારો હીસ્સો જુદો રાખું છું.

સર્વ સુખ અને દુઃખમાં હું મનુષ્યોની બાબતમાં ઉભો રહેતો નથી અને આ રીતે ત્હારી સન્મુખ આવી શકતો નથી; હું મ્હારું જીવન આપતાં ડરું છું અને એથીજ પ્રાણસાગરમાં ઓકાવતો નથી.

—૭૬—

હું ધારતી હતી કે, ત્હારી પાસે સન્ધ્યા સમયે કણે જે પુષ્પમાલા હતી તે હું માગીશ પણ મ્હારી હીંમત ચાલી નહિ. આથી પ્રાતઃકાલે જ્યારે તું છુટો પડશે ત્યારે શય્યા ઉપર વિખરાયલાં પુષ્પો લેવાની આશાથી હું તે પ્રાતઃકાલની રાહ જોતી ઉભી અને પ્રાતઃ સમયે એક બે તુટી પડેલાં પુષ્પદલને માટે એક લિખારીની માફક શોધ કરી.

પણ અફસોસ ! મ્હને શું જડયું ? ત્હારા પ્રેમાલિંગાનમાં શું રહ્યું ? તે સુમન ન હતું, તે ગન્ધદ્રવ્ય ન હતુ, તેમ તે સુવાસિત જલની ઝારી પણ ન હતી; તે તો ત્હારી જ્વાલાની માફક પ્રકાશતી, વજ્ર જેવી ભારે મજબૂત તરવાર હતી.

પ્રાતઃકાલની કોમલ પ્રભા વાતાયનમાંથી અંદર આવે છે, અને ત્હારી શય્યા ઉપર પડે છે. પ્રભાતના પક્ષી ચીંચીં કરે છે, અને પૂછે છે કે;—“ હે ! ત્હને શું મળ્યું ? ” ના ! તે પુષ્પ નથી, તે ગન્ધદ્રવ્ય નથી, તે સુગન્ધ નથી, તે સુગન્ધયુક્ત જલઝારી પણ નથી; તે તો ત્હારી ભીષણ તરવાર છે.

હું બેસીને વિચાર કરી આશ્ચર્ય ચકિત થાઉં છું કે;—“ આ ત્હાઈં દાન તે કેવું ? ” મ્હને કોઈ જગ્યા મળી નહિ કે જ્યાં હું ત્હને સંતાડી શકું;

હું-શક્તિહીન ત્હેને કમ્મરે બાંધતાં પણ લજ્જાઈ છું, અને જ્યારે હું ત્હેને મ્હારાં હૃદય સાથે ચાંપું છું ત્યારે મ્હને તે ઈન્ન કરે છે; તો પણ શું આ વેદનાના બોળના માનને-આ ત્હારાં દાનને હું સહન કરી શકીશ ? !

આજ પછી જગત્માં મ્હારે માટે કશો લય રહેશે નહિ, અને મ્હારા સકલ કલહમાં તું વીજ્યી નિવડશે. ત્હેં મૃત્યુને મ્હારા મિત્ર તરિકે મ્હારે ઘર રાખ્યો છે અને ત્હેને હું મ્હારા પ્રાણુ-રક્તથી અલિપેક કરાવીશ. ત્હારી તરવાર મ્હારાં બાંધન ક્ષય કરશે; મ્હેં સકલ લયને ત્યજી દીધો છે.

આજથી હું સર્વ પ્રકારના ક્ષુદ્ધક સાજ ત્યજી દઉં છું; હે ! હૃદયરાજ !! એકાન્ત આકંઠ અને આતુરતા, તેમજ શરમાળપણું અને લટકા મટકા હવે વધુ વખત રહેશે નહિ. ત્હેં ત્હારી તરવાર મ્હને શણગાર માટે આપી છે. હું ત્હેને મ્હારાં હૃદય સાથે રાખીશ; હવે મ્હારે માટે બીજા સાજ નથી !

—૮૦—

હું માત્ર એક ક્ષણ ત્હારી બાબુમાં મ્હને બેસવા દેવાની છૂટ માગું છું. અને હમણાં જે કાર્યો મ્હારા હાથમાં છે તે હું પછીથી પૂર્ણ કરીશ.

ત્હારા મુખ મણ્ડલના દર્શનથી દૂર થતાં મ્હાડું

હૃદય શાન્તિ અને વિશ્રામને તો જાણતુંજ નથી, અને મહાફળ કાર્ય પરિશ્રમના અતટ સાગરમાં મહાન શ્રમરૂપ ખની જાય છે.

આજે મહારી ખારી આગળ વસન્ત પોતાના ઉચ્છવાસ નિશ્વાસ સાથે આવ્યો છે; અને પ્રમાદી મધુકરો સુમનકુન્જ આગળ સુમધુર ગુન્જરવ કરી રહ્યા છે.

હવે તહારી સાથે એકાન્તમાં તહારી સમ્મુખ બેસવાનો, અને જીવન-સમર્પણનું ગાન આવા શાન્ત સમયે ગાવાનો અવસર આવી પહોંચ્યો છે.

—૮૧—

હું મહારાં અભિસારના કર્તવ્યને માટે એકલી બહાર આવી; પણ આવા શાન્ત ઘનઘોર અન્ધકારમાં મહારી પાછળ પાછળ આ કોણ ચાલે છે ?

તહેને દૂર કરવાને માટે અનેક રીતે હું બાજુ પર ખસું છું, પણ હું તહેની વિદ્યમાનતા દૂર કરી શકતી નથી.

તે પોતાની વિષમ ચંચલતાથી પૃથ્વીને ધ્રુજાવી જમીન પરથી ધૂલને ઉંચે ઉડાડે છે; અને હું જે જે શબ્દોચ્ચાર કરું છું તહેના પ્રત્યેક શબ્દે પોતાનો ઘોષ ઉમેરે છે.

હે ! પ્રભુ ! ! તે મહારો પોતાનોજ નાનકડો આત્મા છે. તે લજ્જાને જાણતો નથી, પણ હું તહેના સંગમાં ત્યારે દ્યારે આવતાં લજ્જા પામું છું.

—૮૨—

હું મહારી હારના હારથી ત્યારા કણને શોભાવીશ. હું ત્યારા બલની નીચે દબાયા વગર દૂર રહી શકતો નથી. હું નિશ્ચયપૂર્વક જાણું છું કે મહારું અભિમાન તૂટી જશે, અને મહારો પ્રાણ અતિશય વૃથા સાથે ફાટી જશે, અને મહારું શુન્ય હૃદય ખંસીની માફક ગાન ગાશે તે વખતે પાપાણુ પણ પીગળી જઈ નયનજલ વહાવશે.

શતદલ પોતાની પાંખડીઓ એક પછી એક ખોલશે અને મર્મસ્થાનમાં રહેલું મધુ હંમેશ માટે શુભ રહેશે નહિ. નીલવર્ણ આકાશમાંથી કોઈક ચક્ષુ મહારા પ્રતિ દૃષ્ટિ કરશે અને શાન્ત એકાન્તમાં ઘરની ખંડાર મહને ખોલાવી લેશે. તે દિવસે કંઈ પણ બાકી રહેશે નહિ અને તે વખતે ત્યારા ચરણતલે પરમ મરણનો લાલ મહને પ્રાપ્ત થશે.

—૮૩—

હું રુપસાગરમાં અરુપ રત્નની આશા કરી ડુબકી મારું છું, હવે આ મહારી જીર્ણ-નાવને સાથે લઈ ઘાટ ઘાટ ધુમવાની મહારે જરૂર નથી.

એક વખત એવો પણ હતો કે જ્યારે હેને મોજાઓ સાથે અક્ષાળી રમવામાં હું રાજ થતો હતો, પણ તે સમય જતો રહ્યો છે. હવે તો માત્ર અમૃતરસનાં તળીએ જઈ, અમર થઈ, મરી રહેવાનુંજ હું ઇચ્છું છું.

જે ગાન કર્યુંને વિશેષ પ્રિય છે તે ગાનનિત્ય જ્યાં વાગે છે ત્યાં આ પ્રાણ-વીણાને સાથે લઈ તે અતલ સલામાં હું જઈશ.

હું હેમાં અનન્તતાનો સંગીતધ્વનિ પૂરીશ અને શેષ રુદિત ગાનની સાથે શાન્તિના ચરણકમલમાં મહારી શાન્ત વીણાને શાન્તિથી સમર્પણ કરીશ

—૮૪—

હે ! ઇન્દ્ર !! અતિ દીર્ઘકાલથી મહારા હૃદયમાં અનાવૃષ્ટિ છે. ક્ષિતિજ તદ્દન નગ્ન છે—અને એક આછાં વાદલનું ઝાંખું ઝીણું વસ્ત્ર આચ્છાદન પણ નથી, તેમજ દૂરના શીતલ માવઠાંની ઝાંખી નિશાની સરખી પણ નથી.

જે તહારી ઇચ્છા હોય તો મૃત્યુના અંધકાર સાથે ક્રોધિત તોફાનને મોકલ, અને વીજળીના ચમકાર અને કડાકાથી જગતની સર્વ દિશાઓને ચકિત કરી દે ! હે ! પ્રભો !! હે ! રુદ્ર !! હે ! બ્યાસ !! આ નિઃશબ્દ, સજ્જત અને નૈરાશ્ય તાપ કે

જે હૃદયને ખાળી મૂકે છે. ત્હોનો સંહાર કર ! સંહાર કર !! પિતાના ક્રોધને દિવસે માતા જેમ સજલ નયને પોતાના સન્તાન ઉપર આહના કરે છે તેમ હે, નાથ !! તું મહને આહ, મહારાપર પ્રેમ કર !

—૮૫—

“ હે ! કેદી !! મહને ક્હો કે આટલો ખધો
“ જકડીને ત્હોને કોણે ખાંધ્યો છે ? ”

તે કેદીએ કહ્યું;—“ આ વળ જોવા કઠિન
“ ખંધથી મહારા સ્વામીએ મહને ખાંધ્યો છે. હું
“ ધારતો હતો કે દ્રવ્ય અને સત્તામાં હું સર્વથી
“ શ્રેષ્ઠ છું એટલે સર્વને પૂરો પડી શકીશ; આથી
“ રાજાના હક્કનું સર્વ દ્રવ્ય મહેં મહારા પોતાના
“ ખજાનામાં એકઠું કર્યું. જ્યારે નિદ્રાદેવીએ
“ મહને ઘેરી લીધો ત્યારે હું જે શય્યા મહારા
“ સ્વામીને માટે હતી તે ઉપર સુઈ ગયો, અને
“ જાગૃત થતાં મહારા પોતાનાજ ખજાનામાં મહેં
“ મહને પોતાનેજ કેદી બનેલો જોયો. ”

“ હે ! બન્દીવાન !! મહને ક્હો કે આ વળ
“ જેવી ખંધનની સાંકળી કોણે તૈયાર કરી છે ? ”

તે કેદીએ કહ્યું;—“ આ સાંકળીને કાળજીથી
“ ઘડનાર હુંજ છું. મહેં ધાર્યું તું કે મહારી અણત

“ સત્તાથી સકલ વિશ્વને હું દાસ બનાવીશ, અને
 “ હું પોતે એકલો અવિદ્યેપયુક્ત મુક્તિ ભોગવીશ;
 “ આથી રાત દિવસ સખત તાપમાં મહેં આ વજ
 “ બંધન ઉપર કામ કર્યું. જ્યારે કાર્ય અન્તે પૂર્ણ
 “ થયું, અને સર્વ કડીઓ ખરાબર સુકઠિન થઈ,
 “ ત્યારે મહને માલમ પડ્યું કે એજ મહારી સાંકળીએ
 “ મહને બન્દીવાન કર્યો છે. ”

—૮૬—

હો, જનની ! મહારાં દુઃખાશ્રુઓની એક મુ-
 ક્તામાલા તહારા કણ્ઠને માટે તૈયાર કરી તહારા
 સોનાના થાલમાં હું આજ મૂકીશ.

સૂર્ય અને ચન્દ્રે તહારા ચરણપંકજને માટે
 તારલાઓથી જડિત સાંકળાં બનાવ્યાં છે; પણ મા !
 મહારો દુઃખનો અલકુંદાર તહારી છાતી ઉપર લટકી
 શોભા આપશે.

ધન, ધાન્ય અને માન એ સર્વે તહારામાંથી
 આવે છે અને તે આપવું કે લઈ લેવું એ બધું
 તહારાજ હાથમાં છે.

પણ આ મહારૂં દુઃખ એ મહારા ઘરની જણુસ
 છે અને તે હું જ્યારે તહને મહારી ભેટમાં અર્પણ
 કરૂં છું ત્યારે તું તહારી પ્રસાદીથી મહને વધાવે છે.
 આજ મહારો અહકુંદાર છે.

—૮૭—

હે, જર્જરિત દેવાલયના દેવતા ! આ તુટી ગયેલી વીણાના તારો ત્હારી પ્રાર્થના ગાઈ શકતા નથી; અને સન્ધ્યા સમયે આ શર્જા ત્હારી આરતીની સુચનાનો ઘોષ કરી શકતો નથી. હે, ઐર્ષ્ય થયેલા મન્દિરના દેવ ! ત્હારાં પવિત્ર સ્થાનનું વાતાવરણ સ્થિર, ગંભીર અને શાન્ત છે.

ત્હારા જનહીન ભુવનમાં નવ-વસન્ત-પવનની સુમધુર વ્યાકુલ ગન્ધ ખડેકે છે. તે પોતાના પ્રમાદી વહનમાં પુષ્પોના કુટવાના સમાચાર લાવે છે કે જે પુષ્પોનો ત્હારી પૂજના અર્ધ્ય માટે હવે વધુ વખત ઉપયોગ થતો નથી.

ત્હારો પૂજાવિહીન પૂજારી આખો દિવસ ઉદાસ થઈને આમતેમ ફરે છે, અને ત્હારી અપ્રાપ્ય કૃપાનો તે ભિખારી ગોધૂલિ સમયે ઉડતી રેણુના આચ્છાદનથી થયેલી વન-છાયામાં તે ચિર-ઉપવાસ પીડિત ત્હારો પૂજાહીન પૂજારી થાક્યો પાક્યો ફરી ફરીને ત્હારા ઐર્ષ્ય મન્દિરમાં આવે છે.

ઘણાઓ ઉત્સવના દિવસો અગોચાર આવી જાય છે, હે, ઐર્ષ્ય મન્દિરના દેવતા ! અને કેટલીઓ પૂજા-રાત્રિ વીના પ્રકાશ એમને એમ વ્યતિત થઈ જાય છે. ઘણી નવીન પ્રતિમાઓ બનાવી છે અને

વખત આવતાં બ્યામોહના પવિત્ર ઝરણમાં તણાઈ ગઈ છે કેવલ તે જર્જરિત દેવાલયનો દેવજ આખો દિવસ સેવાહીન રહી ગયો છે.

—૮૮—

હે, જીવનની શેષ પરિપૂર્ણતા ! મૃત્યુ, મમ મૃત્યુ ! તું મહારી સાથે કંઈક વાત કર ! દિન પ્રતિ-
દિન આખા જન્મ સૂધી મહેં તહારી રાહ જોઈ છે,
અને તહારે માટેજ મહેં જીવનનાં દુઃખસુખની
સર્વ વ્યથા સહન કરી છે, હે, મૃત્યુ, હે, મમ મરણ !
તું મહેને કાંઈક કથા કહે !

હું જે છું, અને મહારી પાસે જે સર્વ છે
તથા હું જે આશા રાખું છું અને મહારે જે સર્વ
પ્રેમ છે તે ગુપ્ત રીતે તહારા પ્રતિ વહન કરી રહ્યો છે.
તહારા કેવલ એક અંતિમ શુભ દૃષ્ટિપાતે મહારું
મિલન તહારી સાથે થશે અને આ જીવનવધૂ તહારી
થતાં નિત્ય સહચારિણી થઈ રહેશે. હે, મૃત્યુ ! મમ
મરણ ! તું મહારી સાથે કંઈક વાત કર !

મહારા ચિત્તમાં તહારે માટે પુષ્પમાલા ગુંથાઈ
ગઈ છે; પણ શાન્ત હાસ્યસુખ સાથે વરરાજા
પોતાના વરઘોડા સહ ક્યારે આવશે ? વરમાલા તૈયાર
છે. તે દિવસે હું ‘આ ઘર મહારું છે’ એમ કહેવા
રહીશ નહિ. લગ્નોત્સવ પછી પ્રતિવ્રતા પોતાનું ઘર

છોડશે અને પોતાના પતિને એકાન્ત રાત્રે મળશે.
મૃત્યુ, હે, મમ મૃત્યુ ! તું મ્હારી સાથે કંઈક
વાત કર !

—૮૯—

હે ! જીવનસ્વામિ !! હું પ્રતિદિન ત્હારી
સમ્મુખ ઉભો ર્હી શકીશ ? હે, ત્રિભુવનેશ્વર ! શું
હું મ્હારા કર જોડી ત્હારી સમ્મુખ ઉભો ર્હી શકીશ ?

ત્હારા અપાર નીલ આકાશોદર નીચે, શાન્તિ
અને એકાન્તમાં, નમ્રહૃદયે અને અશ્રુપૂર્ણ ચક્ષુઓ
સાથે શું હું ત્હારી સમ્મુખ ઉભો ર્હીશ ?

ત્હારા આ વિચિત્ર લવ-સંસારમાં, જીવનના
દારુણ કલહમાં, પ્રવૃત્તિમય જગતના મનુષ્યોની વચ્ચે
શું હું ત્હારી સ્થાને ઉભો ર્હી શકીશ ?

હે રાજાધિરાજ ! જ્યારે આ જગતમાં મ્હારું
કર્તવ્ય-કર્મ સમાપ્ત થશે ત્યારે હું એકલો શાન્ત-
નિઃશબ્દ શું ત્હારી સમ્મુખ ઉભો ર્હીશ ?

—૯૦—

હે ! નાથ !! તું ત્હારા સિંહાસન ઉપરથી નીચે
ઉતરી મ્હારી વિજન પર્ણકુટીના દ્વાર આગળ આવી ઉભો.

હું ધરના એકાન્ત ખુણામાં બેઠાં બેઠાં સ્વતઃ
એકલી ગાતી હતી, અને સંગીતનો ધ્વનિ ત્હારા
કર્ણપટ પર અથડાયો એટલે તું નીચે ઉતર્યો અને

હે ! નાથ !! મહારી વિજન પશુકુટીના દ્વાર આગળ આવી ઉભો.

તહારી સભામાં ગુણી મનુષ્યો ઘણા છે, અને ત્યાં સદાકાલ ગાનતાન આલ્યા જ કરે છે; પણ તહારા પ્રેમને આ અભ્યાસીનું સાદું આનન્દ સ્તોત્ર વધુ આકર્ષક જણાયું.

મહાન વિશ્વ-સંગીતમાં આ સાદો, ઝીણો, કરુણ સ્વર મળી ગયો, અને વરમાલાની સાથે તું નીચે આવ્યો અને હે ! નાથ !! મહારી વિજન ઝુપડીના દ્વાર આગળ ઉભો રહ્યો.

—૬૧—

હે, પ્રભુ ! જો આ જીવનમાં હું તહારાં દર્શન ન કરી શકું તો મહને સદા એમજ અનુભવવાદે કે મહારાં દર્શનનો લાભ મહેં ગુમાવ્યો છે. આ સર્વ મહને એક ક્ષણ પણ તું ભૂલી જવા ના દેતો; મહારાં શયન અને સ્વપ્નમાં આ વેદના તું મહને સહન કરવા દે !

આ સંસાર-હાટમાં જેમ જેમ મહારા દિવસો પસાર થતા જાય છે, અને પ્રતિદિનના લાલથી મહારા દ્રવ્યપૂર્ણ હાથો ભરાય જાય ત્યારે તું મહને એમજ માનવા દે કે મહેં કશું સંપાદન કર્યું નથી; મહારાં શયન અને સ્વપ્નમાં આ વેદના તું મહને સહન કરવા દે !

જ્યારે આલસને લીધે હું માર્ગની બાબુ ઉપર
એસી બઠું, યદિ હું મહારૂં બીછાતું નીચે ધૂલમાં
બીછાતું ત્યારે હંમેશાં મહને એમજ વિચારવા દે કે,
મહારી દીર્ઘયાત્રા તો હજી બાકી છે. આ સર્વ
મહને એક ક્ષણ પણ તું ભૂલી જવા ના દેતો;
મહારાં શયન અને સ્વપ્નમાં આ વેદના તું મહને
સહન કરવા દે !

જ્યારે મહારૂં ઘર પૂરલપકાથી શણગાર્યું હોય,
અને બંસી સાથે ગાનતાન ચાલું હોય અને સ્નેહી
મણ્ડલના હાસ્યથી સર્વત્ર આનન્દ ફેલાઈ રહે ત્યારે
મહને મનમાં એટલું વિચારવા દે કે, મહેં ત્હને આ
વખતે મહારા ઘરમાં આમન્ત્રણ કર્યું નથી. આ સર્વ
મહને એક ક્ષણ પણ તું ભૂલી જવા ના દે તો;
મહારાં શયન અને સ્વપ્નમાં આ વેદના તું મહને
સહન કરવા દે !

—૯૨—

હે, પ્રભુ ! તું આ મૃત્યુદેહના માનવીને જે
કંઈ દે છે તે અમારી સર્વ સ્થુલ વાચ્ચિકના પૂર્ણ
કરે છે; તોપણ સર્વ અન્તે પોતાના અંતિમ ઉદ્દેશ
—તહારા પ્રતિ કોઈ પણ પ્રકારની ન્યૂનતા વીના આ-
કર્ષાય છે.

નદીને પોતાનું નિત્ય કર્મ કરવાનું છે તોપણ

તે પોતાનાં સર્વ કર્મ પૂરાં કરી ત્વરિત ગતિથી આગળ વધે છે અને પોતાની અન્તહીન ધારાથી ત્હારા પવિત્ર ચરણને નિત્ય જલાઝ્જલિરુપે અભિષેક કરાવે છે. પુષ્પો પોતાના પરિમલથી સમસ્ત સંસારને સુગન્ધિત બનાવી દેછે તોપણ તેથી સમ્પૂર્ણ ન થતાં પોતાનો શેષ પરિચય ત્હારી પૂજામાં કરી પોતાને અર્પણ થવામાં કૃતકૃત્ય માને છે. ત્હારી આરાધના જગતથી વ્યથિત કરતી નથી.

કવિના કાવ્યોમાંથી લિન્ન લિન્ન પ્રકારના મનુષ્યો પોતાને મનમાનતા ન્હાના પ્રકારના અર્થો પકડી લે છે તોપણ તે સર્વનું અંતિમ રહસ્ય ત્હને એકનેજ ઉલ્લેખે છે.

—૬૩—

હૈ ! પ્રભુ !! ત્હને મ્હારું આટલુંજ નિવેદન છે કે, મ્હારી સકલ ક્ષીણતાના મૂલનું છેદન કર !

આનંદ અને દુઃખો સહેલાઈથી સહન કરવાનું તું મ્હને બલ આપ ?

સેવામાં મ્હારા પ્રેમને ફલદાયક બનાવવાનું મ્હને સામર્થ્ય આપ !

અધમ મનુષ્યોની ઉપેક્ષા ન કરવાનું અને ગર્વિષ્ઠ સત્તા આગળ હાથ ન જોડવાની તું મ્હને શક્તિ આપ !

સામાન્ય કલહથી કોઈ પાર વસ્તુ પ્રતિ પૂહોંચી મહારી બુદ્ધિને ઉન્નત બનાવવાને તું મહેને બલ આપ !

અને મહારા બલને તહારી ઇચ્છાને પ્રેમથી અધીન કરવાનું મહેને સામર્થ્ય આપ !

—૯૪—

હે, પ્રભુ ! મહારા કેવલ એકજ નમસ્કારે તહારા આ સંસારે મહારા આખાં શરીરને તહારાં ચરણ સમ્મુખ લોટી પડવા દે.

ધન શ્રાવણ મેઘની માફક રસના ભારે નમ્ર થતાં કેવલ એકજ નમસ્કારે હે, પ્રભુ ! મહારાં સમસ્ત મનને તહારાં ભુવન-દ્વાર આગળ પ્રણિપાત કરાવા દે.

મહારાન્હાના પ્રકારના સુરની આકુળ ધારાઓને કેવલ આત્મ-પ્રવાહમાં મળી લીન થઈ જવા દે ! કેવલ એકજ નમસ્કારે હે, પ્રભુ ! તે સર્વ ગાનને શાન્ત, અપાર અને અનન્ત ઉદ્ધિમાં ભળી એક થઈ સમાપ્ત થવા દે !

સ્વગૃહ-પ્રેમી હંસ જેમ માનસરોવરની યાત્રા થ દિવસ અને રાત અવિશ્રાન્ત શ્રમથી તે પ્રતિ ઉડે છે તેમ કેવલ એકજ નમસ્કારે હે, પ્રભુ ! મહારા સકલ પ્રાણને મહામરણની પાર આવેલા ચિર સ્વદેશ પ્રતિ ઉડુંચન કરવા દે !

—૬૫—

હે, બાલક ! જ્યારે હું ત્હને રક્તીન રમકડાં લાવી આપું છું ત્યારે હું સ્હમજી શકું છું કે, વાદળાંઓ તેમજ પાણીમાં શા માટે ચિત્રવિચિત્ર રંગની ગુંથણી કરી છે, અને શા માટે પુષ્પદલો રંગબેરંગી રીતે ચીતર્યા છે !

જ્યારે ત્હને નચાવવાને માટે હું ગાન ગાઉં છું ત્યારે હું યથાર્થ જાણી શકું છું કે, વનમાં વૃક્ષપત્રો ધ્વનિ શા માટે કરે છે, અને મૃદુ હૃદયે શ્રવણ કરતી પૃથ્વીને ઉર્મિઓ શા માટે સંયોગિકકોલાહલ-યુક્ત સંગીત-ધ્વનિ સંભળાવે છે.

જ્યારે હું સ્વાદિષ્ટ ચીજો ત્હારા લોભુષ કરમાં મુકું છું ત્યારે મ્હને સ્હમજાય છે કે, પુષ્પ-ખ્યાલામાં શા માટે મધ ભર્યું છે અને નદીનું પાણી કેમ સ્વાદિષ્ટ બનાવ્યું છે તથા ફલો ગુપ્ત રીતે કેમ મધુ-રસથી ભર્યા છે.

જ્યારે હું ત્હને હસાવવાને માટે ત્હારા મુખ ઉપર ચુંબન દઉં છું ત્યારે હે ! બાલક ! ! હું ખરેખર સમજી છું કે પ્રાતઃપ્રભામાં આકાશમાંથી જે આનન્દ ઝરે છે તે શું છે, અને વસન્ત લહરીઓ મ્હારાં શરીરને, પોતાના અમૃતસ્પર્શથી જે ઉલ્લાસ આપે છે તે શું છે ?

હે ! મમ પ્રિયતમ ! ! તું સર્વના પડછાયાની પાછળ સંતાઈને ક્યાં ઉભો રહ્યો છે ? તેઓ ત્હને કશા હિસાબમાં ન ગણતાં ધકકો મારી પૂલવાળે રસ્તેથી આગળ ચાલી જાય છે. અને હું અહિં સઉ સાજ સજીને શ્રમાવહ પડ્યો ત્હારે માટે રાહ જોતાં વ્યતિત કરું છું; જ્યારે વટેમાર્ગીઓ એક પછી એક મહારાં સર્વ કૂલો આવીને લઈ જાય છે, અને મહારી પુષ્પ છાબ લગલગ ખાલી થઈ જવા આવી છે.

રહવારનો વખત ગયો છે અને હવે સન્ધ્યા સમય થવા આવ્યો છે. સાયંકાલના શીતલપવનથી મહારી આંખો ઘેનથી મીંચાઈ જાય છે. ઘર તરફ જતી વેળા માણસો મહારા તરફ નજર કરી હસે છે, અને મહને શરમાવી દે છે. હું મહારા મુખ ઉપર વસ્ત્ર ઢાંકી એક ભિખારિણીની માફક બેસી રહું છું; અને જ્યારે તેઓ મહને પુછે છે કે:- “ત્હારે શું જોઈએ છે ?” ત્યારે હું શરમની મારો મહારી આંખો નીચે નમાવી દઈ નિરુત્તર રહું છું.

અહાહા ! ! હું તેઓને કેમે કરી કહી શકું કે, ત્હોં મહને આવવાને માટે પ્રતિજ્ઞા આપી છે, અને હું ત્હારે માટે રાહ જોઈ છું. શરમ અને વિનયને ખાતર હું તેઓને કેમ કરી કહી શકું કે, મહારા

પદ્મામાં આ મહારી દીનતા છે. અરેરે!! હું આ અભિ-
માનને અંતઃકરણપૂર્વક ગુપ્ત રીતે આલિંગન દઉં છું.

હું આ તૃણના આસન ઉપર બેસી આકાશ
તરફ દૃષ્ટિ કરું છું; અને ત્હારા એકાએક દર્શનના
પ્રકાશની વિભૂતિનો ખ્યાલ કરું છું—સર્વ તેજ ઝળકી
ઉઠે છે, ત્હારા રથ ઉપર સુવર્ણ ધ્વજ ફરફરે છે;
અને ખંસી તાનસુર સાથે વાગે છે. ત્હારા પ્રતાપથી
વસુન્ધરા થરથરે છે, અને મહાકુંજ હૃદય નૃત્ય કરે છે.

જ્યારે, મહને ધૂલમાંથી ઉઠાડી, ત્હારી બાજુમાં
આ ભૂષણવિહીન, મલિનવેશયુક્ત, વસન્તના સુમધુર
પવનથી ધ્રુજતી લતાની માફક ગર્વ, સુખ અને
લજ્જાથી કંપતી મહારા જેવી લિખારિણીને પાસે
બેસાડવા ત્હારા આસન ઉપરથી ત્હને નીચે ઉતરતાં
જૂવે છે ત્યારે તેઓ (રસ્તે જતા વટેમાર્ગુઓ) અવા-
ચક થઈ રસ્તા ઉપરજ ઉભા રહે છે.

પણ વખત વધ્યા જાય છે અને હજી ત્હારા
રથના પૈડાનો અવાજ સંભળાતો નથી. ઘણાંઓ
વરઘોડા અવાજ, બુમરાણ અને મહોટાઈનો નાદ
કરતા આવ્યા જાય છે; પણ એ સર્વના પડછાયા
પાછળ શું શાન્ત થઈ ઉભો રહે છે તે કેવલ તુંજ
છે, અને વૃથા ખેદ કરી, રુદન કરતાં અક્ષીને
શ્રમિત બનાવી રાહ જોઈ છું તે કેવલ હુંજ છું ?

—૯૭—

હે, મૃત્યુ ! ત્હારો દૂત આજે મ્હારા ઘરના દ્વાર આગળ આવીને બેઠો છે. અપરિચિત સમુદ્ર ઉદ્ભવથી તે ત્હારો સંદેશ મ્હને ખેંચાડવા આવ્યો છે. રાત્રિ અન્ધારી ઘેર છે અને મ્હારું હૃદય લયલીત બની ગયું છે તોપણ હું દીપક હાથમાં સાથે લઈ મ્હારાં દ્વારો ઉઘાડી ત્હને આદરસત્કાર કરીશ. આજે મ્હારા દ્વાર આગળ મૃત્યુનો દૂત આવી ઉભો છે.

હું બે હાથ જોડીને, મ્હારાં વ્યાકુલ નયનનાં અશ્રુઓથી ત્હેની પૂજા કરીશ; અને મ્હારું પ્રાણ-ધન ત્હેના ચરણ-તલ આગળ સમર્પણ કરી ત્હેની આરાધના કરીશ. મ્હારાં સુલલિત પ્રભાત ઉપર અન્ધકારનો પડદો નાંખીને તે ત્હારો આદેશ પૂર્ણ કરી પાછો જશે; અને મ્હારાં શુન્ય ગૃહમાં મ્હારો વિષ્ણુદેવ પડેલો આત્માજ કેવલ ત્હારી અંતિમ અઝ્ઞાલિને માટે બાકી રૂંડી જશે. આજે મૃત્યુનો દૂત મ્હારા ઘરના દ્વાર આગળ આવીને બેઠો છે.

—૯૮—

હે, મ્હારા પ્રાણ સખા ! હે, મ્હારા બન્ધુ ! શું તું આજની તોફાની રાત્રે અલિસારના કાર્ય માટે બહાર જાય છે ?

આકાશ નિરાશાથી ગર્જન કરે છે. આજ રાત્રે

મહને નિદ્રા આવી નથી. હે, મમ સખા ! હે, પ્રિયતમ ! હું મહારૂ દ્વાર વારંવાર ઉઘાડીને અંધારામાં તહમને જોઉં છું.

હું મહારી રહામે ગહાર કશું જોઈ શકતી નથી. તહારો પન્થ કયાં છે ?

કઈ દૂર નદીના કિનારેથી, કયા ગહન પર્વતની ધારેથી, કયા ગાઠ અંધકારના માર્ગેથી તું મુશ્કેલીથી રસ્તો ઠેરનીને આવે છે. હે ! મમ પ્રિયતમ ! ! હે ! પ્રાણુસખા ! !

—૯૯—

હે, મહારા પ્રાણેશ્વર ! મહારાં સર્વ અંગોમાં તહારો ચૈતન્ય સ્પર્શ રાતદિવસ રહેો છે એમ જાણીને હું મહારાં શરીરને નિત્ય પવિત્ર રાખવા બનતો પ્રયત્ન કરીશ. હે ! પરમજ્ઞાન ! ! તું તેજ સત્ય સ્વરૂપ છે કે જોજો મહારી બુદ્ધિમાં વિવેકની પ્રભાને ઉદિત કરી છે, એવું સ્મરણ કરીને હું સર્વ પ્રકારના અસત્યને મહારા વિચારેથી દૂર રાખવા બનતો પ્રયત્ન કરીશ.

તહારું અચલ આસન મહારા હૃદય-કુખમાં છે એ વાત સદા સ્મરણમાં રાખી હું કુસુમ ઉપર પ્રેમ રાખીશ, અને હમેશાં સર્વ પ્રકારના અનિષ્ટને મહારા હૃદયમાંથી દૂર રાખવા પ્રયત્નશીલ બનીશ. અને તહારીજ શક્તિથી મહને સર્વ કર્મ કરવાનું બળ

મળે છે એમ જાણીને મહારાં પ્રત્યેક કૃત્યમાં ત્હારે પ્રચાર કરવાને હું પરમ પુરુષાર્થ કરીશ.

—૧૦૦—

હૈ, રાજેન્દ્ર ! ત્હારા હાથમાં અનન્ત કાલ છે.

ત્હારા કાલની કોઈ ગણતરી કરી શકે એમ નથી; દિવસ અને રાત્રિ આદ્યાં જાય છે અને યુગો કૂલોની માફક ફૂટે છે અને કરમાય જાય છે. વિલમ્બ તેમજ ત્વરા નહિ પણ પ્રતીક્ષા કરતાં તું જાણે છે. ત્હારાં શતવર્ષો અનુક્રમે એક પછી એક ખીલતી પુષ્પકળીને વિકસિત કરતાં એક સરખાં વીતે છે. આપણા હાથમાં વખત નથી, અને વખત ન હોવાના કારણે આપણે આપણું નશીબ અજમાવવા સર્વ મળી પ્રબળ પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. અમારાથી કોઈ રીતે વિલમ્બ થઈ શકે એમ નથી.

આવી રીતે સમય વહી જાય છે, અને ત્હારી સર્વ સેવા હૈ, પ્રભુ, ! હજી બાકીજ રહી છે. અરે, ત્હારો પૂજા-થાલ સુદ્ધાં હજી એમને એમજ શુન્ય પડ્યો છે.

હું કવખતે છુટ્યો છું તેથી મહને મનમાં ભય રહે છે પણ જોઉં છું તો હજી સમય ઘણો છે.

—૧૦૧—

હૈ, મહારા સદા પ્રકાશિત દિનમણિ ! હું તો માત્ર શરદ્ઋતુના શેષ મેઘની માફક સદા તહારા ગગનદલે વૃથા-અકારણ ફરું છું. તહારાં કિરણ-સ્પર્શે હજી મહેને બાળ્પરુપ આપ્યું નથી. તહારા પ્રકાશ કિરણ સાથે મહારી એકતા થઈ નથી, અને આ તહારો વિયોગ થતાં હું વરસ અને માસ ગણું છું.

અરે, જો યદિ તહારી એવીજ ઈચ્છા હોય અને જો આવોજ તહારો ખેલ હોય તો આ મહારાં ખાલી ત્વરિત હૃદય ઉપર ભિન્ન ભિન્ન નવીન રંગો પૂર અને તહેને તહારા સુવર્ણનો ઢોળ ચડાવ; તહેને ભમતા વાયુની સાથે આમ તેમ કુદાવ અને તહેને અનેક વિચિત્રતામાં રચી લે.

અરે, વળી ફરીથી જ્યારે રાત્રિના સમયે આ ખેલ સમાપ્ત કરવાની જો તહારી ઈચ્છા થાય તો હું ઘોર અન્ધકારમાં અ ધારરુપે દ્રવી, વિખેરાય, અદૃશ્ય થઈ જઈશ; અથવા તો પ્રાતઃકાલની શ્રેતપ્રભામાં કેવલ દૂર નિર્મલ, શુભ્ર શીતલ, રેખાવિહીન-મુક્ત આકાશમાં સ્થિત કરતા મેઘના રુપમાં જ્યોતિઃસાગરની પાર જઈ દૃશ્ય થઈશ.

५६.

૧

છે એ સઉ તહારાં પ્રેમ ચિહ્નો
હૃદય હરણુ !

જે પત્રે નાચે છે જ્યોતિ દિવ્ય
કનકવરણુ !

એહ જે મધુર આલસ ભરે
મેઘ વહ્યા જાય આકાશ પરે,
એહ જે અનિલ દેહે કરે

અમૃત ઝરણુ;

છે એ સઉ તહારાં પ્રેમ ચિહ્નો
હૃદય હરણુ !

પ્રાતઃ જ્યોતિ ધારા શું મહારા
 નયન વહે છે;
 એ સૌ તહારી પ્રેમલ વાણી
 હૃદય ભરે છે.

તહાડું મુખ નીચે નમે છે,
 અક્ષી શું અક્ષી સાથ મલે છે,
 હૃદય મહાડું આજ ચુમે છે
 હૃમારાં ચરણ.

૨

તેજ મહારૂં શેષ ગાન સર્વ રાગિણી પૂરે,—
મહારો સર્વ આનન્દ ત્યાં મિલે છે તહારે સુરે;

જે આનન્દે માટીની ધરા હસે
અધીર થાય તરુ લતા શું ઘાસે,
જે આનન્દે બે પાગલના જેવા

જીવન-મરણ જોડ ભુવનમાં ધુમે.
તે સૌ આનન્દ મિલે છે તહારે સુરે.

જે આનન્દ આવે વાઝડ વેશે,
ધુમાવી પ્રાણ જગાવે અટ્ટહાર્યે;

જે આનન્દે અશ્રુ—જલથી,
ઘોવાઈ રક્ત શતહલથી,
વૃથા જાય વિશ્વ-મૃતિકામાં;

જે આનન્દે વચન નહિ રકુરે—
તે સૌ આનન્દ મિલે છે તહારે સુરે.

૩

મહને હું જાતે કરું છું મહોટો.

એજ તો મહારી માયા;—

દિવ્ય તુજ દીપ્તિએ તે

ફેરવે રઝૂંતીન છાયા;

રાખી તુંજ અંશ દૂર,

ખજાવે મધુર સુર,

એક તુજ વિરહથીજ

ખની છે આ મહારી કાયા.

વિરહ ગાન વાગી ઉઠે છે

વિશ્વ ગગનમય,

કે રઝૂંતના રહન—હાસ્યે

કંઈક આશા લય;

કંઈક જે વળી ઉઠે ને પડે,

કંઈક સ્વપ્નો લાંગે ને ઘડે,

મહારા મહિં જે રચી લીધો તે

હોરોજ પરાજય.

ચટ પુઠ જે ધર્યું છે

આસન સુંદર તહાડં,

વાંકથી વિચિત્ર બની

અંતર છે જેવું મહાડં;—

મધુર મોહક અને

સુખદ સતેજ બને

આસન છે તેજ તોયે

નયનથી સર્વ સાડં.

આકાશ વિકાસ ધરે છે

તહારા ને મહારા આ ખેલા;

દૂર રૂહી વળી તેહ ફરે છે

તહારાને મહારા આ ખેલા;

તહારા ને મહારા આ ગુન્જારવે

વાયુ વહે છે આ કુન્જવને,

તહારાને મહારા જવે ને આળ્યે

જાય છે સકલ વેલા.

૪

જે વહે છે મુજ અર્જુનમાં ફરી ફરી,
નાડી સહ કોરતાં,

રાત્રિદિન, તરજુમાલ—જીવની,
તે રેલશે વિશ્વમાં.

તાલે તાલ મિલાવી રાગ નિરખી
જે મૂર્મસ્થાને કુદે છે,

છન્દો કોક આનન્દના રચી કરી,
તે નાચશે ભુવને.

જે પ્રાણે, રૂહી ગુપ્તશાન્ત નિશ દી,
ભૂમિના રોમકુપે,

તૃણે તૃણે પૃથક્ સૌ સન્ધ્યાર જ્યાં
હૃષ્ણો થાય નિત્યે.

તે પ્રાણે કુસુમો વિકાસ ધરતાં
ને પલ્લવો પુટતાં;

તે સૌ પ્રાણ અનન્ત હા ! મમ હૃદે
રે' છે પ્રીતે ખેલતાં.

મૃત્યુજન્મ બે ભાઈ નૃત્ય કરતા
બે સાગરે વિશ્વના,

તે પ્રાણાનન્ત હું અહિં અનુભવું
અહ્ને મહને સ્પર્શતાં.

તે વિરાટ સ્વરૂપના રૂપ વિષે
યુગ યુગાન્તરે ત્યાં,

તહેવું સ્પન્દન મહારી આ નસ વહે
નર્તન કરી દોડતાં.

૫

મહને પ્રભુ ! તું અશેષ કરે છે
 એવીજ શું લીલા તહારી ?
 ઢાળે ને વળી ફરી તું ભરે છે
 નવીન જીવન—વારિ.

કો સમે ગિરિ કો સમે નદી તીરે,
 ન્હાની ખંસીને મધુર સ્વર પૂરે,
 કો સમે તાન બજાવી દૂર ફરે,
 તું ખાંસરી ધરી મહારી.

તહારા અહા ! એ અમૃત સ્પર્શે
 મહારૂં હૃદય ખાલી
 સીમા ભૂલીને અતુલ હર્ષે
 ઉથલી ઉઠે વાણી.

મહને (પ્રેમ કરી) એક મુઠી ભરી
 દે છે તું દાન દિવસ વિભાવરી,
 કંઈક યુગ એમજ ગયા સરી
 છું હું બે કર-ધારી.

૬

જીવનમાં ચિરકાલ
વસી રહી હૃદયે
પ્રભાત ન મુખ દેખે
તેજ મહારૂં દાન છે.

જીવનનું શેષ દાન
જીવનનું અન્ત ગાન
અહા, પ્રભુ ! તુજ માટે
તેજ મહારૂં દાન છે.

વાણી જહાં શેષ રહી
પાર નહિ બાંધી શકે
ગાન તેને સુર દઈ
તાન નહિ સાંધી શકે.

સ્થિર રહે ગુપત્યુપ
મોહન નવલ રુપ
નિખિલ નયનથી જે
ઢાંકે તેજ દાન છે.

ક્રયોં જેને હુદે રાખી
 દૂર કંઈ દેશ દેશે
 વિકાસ પતન મહાડું
 તહેની બાબુ પડે છે.
 વિચાર ને કાર્ય મહિં
 નિદ્રા અને સ્વપ્ન મહિં
 ઇશ્વરત્વ લોગવે જે
 તેજ મહાડું દાન છે.

ઘણા જન આવી દ્વાર
 તહેનો હસ્ત-હાર માગે
 તોયે ન સમર્યે પ્રેમ
 તહારથી તે રાજ છે.
 વિશ્વમાં ન કોઈ એક
 જેણે તોડ્યો તહેનો ટેક
 પ્રતિજ્ઞાન તહાડું ઇચ્છી
 આશા એજ માન છે.

૭

નહિ પાસ તુજ માગ્યું કશું,
નહિ નામ મહેં મહાર્ મીધું;

વિદાય થઈ પન્થે પડયો
ત્યાં મૈન મહેં સાધી લીધું.

જ્યાં વૃક્ષનો છાંયો હતો,
કુવા નિકટમાં, ત્યાં ઉભી;

જલ પૂર્ણથી ભરી ગાગરો
ગજગામિની ચાલી જતી.

દઈ સાદ મુજને બોધતાં
કહ્યું;—“આલ, અલિ ! તું વેગથી”

ઉભી રહી કંઈ આલસે
નવ જાણું શું ઇચ્છા થકી ?

પદ્ધત્વનિ સુણ્યો મહેં નહિ,

તું આવી ઉભો ક્યારથી ?

“તૃષા પીડિત હું પથિક છું”

કહે, અક્ષી ફીક્ષી, મહેં દીઠી.

સુજ દિન—સ્વપ્નોમાંથી હું

જાગી કરુણ સ્વર સુણતાં,

મમ પાત્રમાંથી જલ દીધું

લેગા કરેલા હસ્તમાં.

વનપત્રે ‘ખળખળ’ ધ્વનિ કયો

કોયલ ટહુકી ફર ત્યાં

બદ્ધા* સુગન્ધી મસ્તીની

ફેલાવતાં વિકસી રહ્યાં

સુજ નામ-સંજ્ઞા જ્યાં પૂછી

અહો ભાગ્ય મહેં મહાફ ગણ્યું;

હું મૌન થઈ ઉભી વિચારું;—

‘શું કાર્ય મહેં એવું કર્યું ?’

મહેં ત્યાં લહેને દીધું હતું

એક બિન્દુ માત્ર તૃષાર-જલ

* બદ્ધા=માળલા નામનાં અંગાલામાં થતાં એક પ્રકારનાં ફલ.

એ સહ કથા છે મમ મમે

રૂહી યાદ સ્મૃતિમાં તે પ્રથમ.

કુવાની ધારે હું ઉભી

કંઈ ઝલ, થઈ મધ્યાન્હ ત્યાં;

વિચાર—ચક્રે હું ચહી

થઈ લીન તે તાદૃશ્યમાં.

૮

છે ંહેતો મમ પ્રાણુનો રસ ઝરો
 આનન્દદાયી સદા;
 દ્યોને યોગ્ય જણાય અમૃત-ધરા !
 છે આપને કાજ આ.

ભેવી મુજ નયનથકી સૃષ્ટિને
 હે, પ્રાણુ દેવા ! ફરી,
 સંગીતો મુજ કર્ણદ્વાર રૂહીને
 તુજ સુણવાં શાન્તિથી.

છે ંહેતો મમ પ્રાણુનો રસ ઝરો
 આનન્દદાયી સદા;
 દ્યોને યોગ્ય જણાય અમૃત-ધરા !
 છે આપને કાજ આ.

સૃષ્ટિ તુજ વિચિત્ર વાણી રચતી
 સંગીત પ્રેમે પૂરી,
 આમે છે ગતિ ગાન ત્યાં પ્રીતિરસે
 જ્યાં ખીલતાં પ્રાણુથી.

છે ંહેતો મમ પ્રાણુનો રસઝરો
 આનન્દદાયી સદા,
 દ્યો જે યોગ્ય જણાય અમૃત-ધરા
 છે આપને કાજ આ.

૯

હૃદયે તુજ મ્હાનિ છે
હજી આંખ ઘેન ઘેરી રહે;
કંટક વને રાજ્ય કરે
કુસુમ રૂપ કર ધારીરે.
નહિ શું ખબર ત્હેની ત્હને ?
જાગ તું આ વાર જાગ,
નિદ્રા ઝટ દેની ત્યાગ !

કઠિન પથની શેષે
અગમ નિર્જન દેશે,
ખન્ધુ મ્હારો રાહ જૂવે
એકલો મલિન વેશે;
છળ નહિ છેક તું ત્હને !
જાગ તું આ વાર જાગ,
નિદ્રા ઝટ દેની ત્યાગ !

મધ્ય સૂર્ય રશ્મિ તાપે
 શુષ્ક આકાશ કાંપે,
 ઉષ્ણ વાયુ પ્રબલ પીડતાં
 તૃષા ઢાંકે માથ અમાપે—
 ચાર દિગ્ શુન્ય જોને !
 જાગ તું આ વાર જાગ,
 નિદ્રા ઝટ દેની ત્યાગ !

હૃદય-ગુફાની મહિં
 આનન્દ શું છેજ નહિ ?
 અહા ! દુઃખ ખાંસુરીના
 રાગ નિજ રુપે સહી,
 મૃદુ સ્વરે ધ્વનિ ઔર હેને !
 જાગ તું આ વાર જાગ
 નિદ્રા ઝટ દેની ત્યાગ !

૧૦

૬૪.

માગતો ફરીને બિક્ષા
ગામના અનેક પથે,
આવતો મહેં દીઠો ત્યારે
બેસી કેા સુવર્ણ રથે.

અપૂર્વ એક સ્વપ્ન સમ
નયને લાગ્યું સ્ને મમ

નૂતન શું શોભા ત્હેની ?
શું વિચિત્ર સાજ !

વિરમયથી ધાર્યું મને;-
'આવે કેા મહારાજ.'

મહે

ધાર્યું,—‘આજ શુભદિન
 આવ્યો બહુ કાલ પછી,
 ઉમિઓ ઉછાળા મારે
 ભાવના વિચિત્ર કથી.
 ઉભો ત્યાં હું માર્ગ પર,
 ખુલ્લા કરી દાન-કર;
 આશાથી પ્રકુલ થઈ
 સુવર્ણના તાનમાં;
 ‘મહારાજ દીસે છે કોઈ
 હસાવશે દાનમાં.’

ત્યાં

રથ જ્યાં હું ઉભો હતો
 આવીને તે સ્થિર થયો;
 મૃદુ સ્મિતે નીચે આવી
 ભાગ્ય મુજ જોતો રહ્યો.
 ધરી મુખ પ્રસન્નતા,
 ભૂલીને સકલ વ્યથા,
 ભાગ્ય મુજ ઉધડશે
 એ આશમાં તણાઈ જઈ,
 ઉભો દૂર કર કરી
 બોલ્યો ત્યાં તે હાસ્ય કરી:—

“શું

લાવ કંઈ આપવું છે ? ”

ચક્ષિ હું શબ્દે થઈ,
રાજા લિક્ષા માગે એ શું ?

ઘટના વિચિત્ર નહિ ?
લિખારીથી લિખ પૂછે
કેવલ ઐતુક એ છે !

શરમથી મૌન થઈ
ઉભો રહ્યો નીચું જોઈ,
ઝાલી મહિં હાથ નાંખી
આખો ન્હાનો કણ લઈ.

જ્યાં

પાત્ર ખાલી ઘરે કર્યું,
જોયો લિક્ષા ધાન્ય મહિં;
સુવર્ણ એક ન્હાનો કણ
આશ્ચર્ય શું પાર નહિ,
કન્દન મહે અતિ કર્યું
સાથે સાથે એવું ઇચ્છ્યું:-

“ આપે તે સુવર્ણ થાય,”

સ્વાર્થથી લોભાઈ કંઈ;

“હિને આપ્યું કેમ નમ્હે”

“સર્વસ્વ ત્યાં રાજી થઈ.”

વર્ણાનુક્રમિક સૂચીપત્રક.

કાવ્ય.

પૃષ્ઠ.

અનન્ત વિશ્વના કિનારા ઉપર બાલકો ભેગાં થાય છે.	૧
અરે, મૂર્ખ ! તારા પોતાનાજ મસ્તિષ્ક ઉપર પોતાનો	
ભાર લઇ ચાલવા પ્રયત્ન કરે છે ? ! ...	૨
અહિં હું તારાં ગીતો ગાવાને આવ્યો છું....	૩
આજે વર્ષાદ શ્રાવણના ધનર્તામિરમાં અતિ મંદ પગલે	
ચાલે છે....	૩
આ તારૂં ભજન, પૂજન, સાધન અને આરાધના સર્વ	
છોડી દે....	૪
આ નાનકડાં પુષ્પને તું સત્વર ચુંટી લે ! ...	૫
આ મસ્ત આનન્દના વમલમાં ઉંચા નીચાં ઉછળી,...	૬
આ મહારા જવાના સમયે સર્વ ન્યધ્વનિ કરો.	૭
આ રહ્યું તારૂં પાદસ્થાન; ...	„
આ વખતે મહારે મહારી નાવ હંકારવી જોઇએ.	૮
આ સંસારમાં મહારા પર જોઓ પ્રેમ કરે છે.	૯
ઉંચા કચ્છરમાં આવેલી નિર્જન નદીના કંઠણમાં મહે	
તેને પુછ્યું ...	„
એ અન્તરપટમાં કાણ છે ? ...	૧૧
એક શિશુને તહમે મણિરત્નાદિ હારોથી ન્યારે.	૧૨
એ તારા વિરહનું દુઃખ છે. ...	„
કેટલાઓ ભાગ્યહીન દિવસોમાં મહે વૃથા ગુમાવેલા મત-	
કલનો શોય કર્યો છે. ...	૧૩
કોલાહલ ન કરવાને મહે આજ્ઞા આપી છે ...	૧૪

કાવ્ય.

પૃષ્ઠ.

ધરધર ફરીને બિક્ષા માગવાને હું ગામમાં બહાર ગયો હતો.	૧૫
ચિત્ત જ્યાં બચશુન્ય છે...	૧૬
જગતના આનન્દ-યશમાં મહને નિમન્ત્રણ છે.	૧૭
જીવનના સિંહધારામાંથી જ્યારે હું પસાર થયો.	૧૮
જે ગાન હું ગાવાને માટે આવ્યો છું	૧૯
જે દિવસે કમલ ખીલ્યું તે દિવસે.	૨૦
જે દિવસે હું જાઉં તે દિવસે.	૨૧
જે નિદ્રા બાલકની અક્ષી ઉપર...સડસડાટ પસાર થઈ	૨૨
જાય છે....	૨૩
જે પ્રાણુ તફગ-માલા મહારા શરીરની શિરામાં વહન	૨૪
કરે છે.	૨૫
જે મહારી જીવન-ગુહામાં સંધિ પ્રકાશના...રહી છે...	૨૬
જે વખતે સૂર્ય અસ્ત થાય.	૨૭
જો તું બોલશે નહિ.	૨૮
જ્યાં છાયા પ્રકાશનો શીકાર કરે છે	૨૯
જ્યારે તું મહને ગાવાને માટે આજા આવે છે.	૩૦
જ્યારે મરણ દિન અન્તે તારા દારપર આવીને બારણાં	૩૧
ખખડાવશે	૩૨
જ્યારે મહારું હૃદય યુગ્ધ બની જાય ત્યારે...	૩૩
જ્યારે વીરસમાજ પ્રથમ પોતાના સ્વામી-ગૃહમાંથી	૩૪
બહાર પડે છે ત્યારે...	૩૫
જ્યારે સૃષ્ટિ પ્રથમ દૃષ્ટિમાં આવી.	૩૬
જ્યારે (હજી) દિવસનો વખત હતો.	૩૭
જ્યારે હું તારી સાથે ખેલ કરતો હતો.	૩૮

કાવ્ય.

પૃષ્ઠ.

તારલાઓથી જડેલી.....તહારી પ્હોંચી અતિ સુંદર છે	૩૧
તું એક રીતે આકાશ છે તેમ એક રીતે માળો છે...	૩૨
તેથીજ તહારો આટલો બધો આનન્દ મહારા પર છે...	૩૩
તે મહારી પાસે આવીને બેઠો છે	૩૪
તહારા ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા સુધી...	...
તહારા હૃદયમાં હજી મ્હાનિ છે...	૩૫
તહારી સૂર્યરશ્મિ આ મહારી ભૂમિ ઉપર	૩૬
તહેં મહુને અશેષ બનાવેો છે
તહેં મહુને એવા મિત્રો સાથે ઝાળખાણુ કરાવી છે...	૩૭
તહેને માટે મિથ્યા રાહ જોતાં રાત્રિ લગભગ પૂરી થવા આવી છે.	૩૮
દિવસ હવે પૂરો થવા આવ્યો છે...	૩૯
નાવમાં, માત્ર હું અને તું.	૪૦
પ્રકાશ ! અરેરે, ક્યાં છે પ્રકાશ ? !	૪૧
પ્રભા ! મહારી પ્રભા ! !	૪૨
બંધનો દુઃસાધ્ય છે	૪૩
મહુને બહુ બહુ વાસનાઓ છે	૪૪
મહુને સમજ પડતી નથી કે તું કેવી રીતે ગાય છે ?	૪૫
મહારા (પ્રાણ) પ્રભુ ! આ ઉભરાય જતા જીવન પ્યા- લામાંથી તહારે કયા દિવ્ય અમૃત રસનું પાન કરવું છે?
મહારા મિલનને માટે...	૪૬
મહારાં જીવનમાં સદાકાલ મહેં તહેને મહારાં સંગિતથી શોધ્યો છે	૪૭
મહારાં શેષ ગાનમાં સર્વ રાગરાગિણી પૂરી.

કાવ્ય.

પૃષ્ઠ.

મહારાં સંગિતે સકલ સણુગારો દૂર કર્યા છે	...	૪૮
મહારી પાસે તું કક્ત મહારો થોડોજ ભાગ બાકી રહેવા દે	...	૪૯
મહારી યાત્રા અનેક કાલની છે...
મહારે માટે વૈરાગ્યમાં મુક્તિ નથી	...	૫૦
મહારે મહારાં જીવનને ઉન્નત બનાવવું જોઈએ	...	૫૧
મહેં છુટી લીધી છે	...	૫૨
મહેં તારી પાસે કશું માગ્યું નથી	...	૫૩
મહેં ધાર્યું કે મહારી યાત્રા	...	૫૪
રાત અન્ધારી થઈ; દિવસનું કાર્ય સૌ પુરું થયું હતું.	...	૫૫
વાદળ પર વાદળ જમા થાય છે	...	૫૭
શાન્તિનો પ્રાતઃ ઉદય પક્ષી-ગાનની ઉર્મિઓ સાથે
ઉછળવા લાગ્યો હતો	...	૫૮
શું તહે તહેનો મૃદુ પગરવ સાંભળ્યો નથી?	...	૬૦
હું ઉપાયહીન થઈ	...	૬૧
હું કેવલ પ્રેમને માટેજ...મેસી રહી છું
હું જાણું છું કે એક દિન એવો આવશે	...	૬૨
હું જેને મહારાં નામ સાથે જોડું છું	...	૬૩
હું જ્યારે મહારા હાથમાંથી સુકાન છોડું છું	...	૬૪
હું તને ઇચ્છું છું
હું તને ઓળખુ છું એવો લોકોમાં મહેં ગર્વ કર્યો છે	...	૬૫
હું તને દેવતા જાણીને આદરસહ દૂર રહ્યો હતો	...	૬૬
હું ધારતી હતી કે	...	૬૭
હું માત્ર એક લાણુ તારી આંખમાં મહને બેસવા દેવાની
છુટ માગું છું	...	૬૮

કાવ્ય.

પૃષ્ઠ.

હું મહારા અભિસારના કર્તવ્યને માટે	૬૪
હું મહારી હારના હારથી	૭૦
હું રૂપસાગરમાં ડૂબકી માફે છું...	...	„
હે ! ધન્ધ્ર !! અતિ દીર્ઘ કાલથી મહારા હૃદયમાં અ- નાવૃષ્ટિ છે.	૭૧
“ હે, કેદી ? ! મહેને ફૂલે કે આટલો બધો જકડીને ”	...	૭૨
હે ! જનની !! મહારાં દુઃખના અશ્રુઓની...	...	૭૩
હે, જર્જરિત દેવાલયના દેવતા !...	...	૭૪
હે, જીવનની શેષ પરિપૂર્ણતા !!...	...	૭૫
હે, જીવન સ્વામી ! હું પ્રતિદિન તારી સમુખ ઉભો રહીશ ?	...	૭૬
હે, નાથ ! તું તારાં સિંહાસન ઉપરથી ઉતરી	„
હે, પ્રભુ ! જો આ જીવનમાં તારાં દર્શન ન કરી શકું	...	૭૭
હે, પ્રભુ ! તું આ મૃત્યુ દેહના માનવીને	૭૮
હે, પ્રભુ ! તને મહારૂં આટલુંજ નિવેદન છે કે	...	૭૯
હે, પ્રભુ ! મહારા કેવલ એકજ નમસ્કાર...	...	૮૦
હે, બાલક ! જ્યારે હું તને ખેલવાને રંગીન રમકડાં લાવી આપું છું	૮૧
હે, મમ પ્રિયતમ ! તું સર્વના પડખાયાની પાછળ સંતા- ધને ક્યાં ઉભો રહ્યો છે ?	૮૨
હે, મૃત્યુ ! તારો દૂત આજે મહારા ધર આગળ આવીને ખેડો છે	૮૪
હે, મહારા પ્રાણુ-સખા ! હે, મહારા બન્ધુ ! !	...	„
હે, મહારા પ્રાણેશ્વર ! મહારાં સર્વ અંગોમાં...	...	૮૫
હે, રાજેન્દ્ર ! તારા હાથમાં અનંતકાલે છે...	...	૮૬
હે, મહારા સદા પ્રકાશિત દિનમણિ છે	૮૭

